અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==

પન્નાલાલ જાનકીદાસ

વિ.

મોહનલાલ અને અન્ય.

[શ્રી હરિલાલ કણિયા સી.જે., પતંજલિ શાસ્ત્રી અને દાસ, ન્યાયમૂર્તિઓ]

કરાર-નુકસાની-નુકસાનીનું દૂર હોવાપણું-એજન્ટ દ્વારા માલનો આગ સામે વીમો લેવામાં બેદરકારી-વિસ્ફોટથી માલનો નાશ-એજન્ટની જવાબદારી-બોમ્બે એક્સપ્લોઝન (કમ્પેન્સેશન) ઓર્ડિનન્સ, ૧૯૪૪, કલમ ૧૪, ૧૮-વિસ્ફોટ દ્વારા થયેલા નુકસાન માટે વળતર આપતો વટહુકમ-વિસ્ફોટ દ્વારા થયેલ નુકસાન

પોલિસી દ્વારા આવરી લેવામાં ન આવેલ-વીમો ન લેવાને કારણે વટહુકમ હેઠળ વળતરનું નુકસાન-શું પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ નુકસાન-એજન્ટ સામે મુખ્ય વ્યક્તિ દ્વારા દાવો, શું વટહુકમ દ્વારા બાધિત છે-ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટ, ૧૮૭૨, કલમ ૨૧૨.

વાદીઓ કે જેઓ કમિશન એજન્ટ હતા તેમણે પ્રતિવાદીની સૂચના મુજબ પીસગુડ્સ (કાપડ) ની ખરીદી કરી હતી અને માલનો એક ભાગ મુંબઈના ગોડાઉનમાં સંગ્રહિત કર્યો હતો, જ્યાં સુધી સરકારી સત્તાવાળાઓ પાસેથી માલ પ્રતિવાદીઓને મોકલવા માટે પરવાનગી ન મળે. માલ મોકલવામાં આવે તે પહેલાં, મુંબઈ બંદરમાં એક મોટો વિસ્ફોટ થયો અને સંગ્રહિત માલ આગ અથવા વિસ્ફોટને કારણે નાશ પામ્યો. થોડા મહિનાઓ પછી ગવર્નર-જનરલે બોમ્બે એક્સપ્લોઝન (કમ્પેન્સેશન) ઓર્ડિનન્સ, ૧૯૪૪ બહાર પાડ્યો, જેમાં અન્ય બાબતોની સાથે સાથે જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી (૧) કે સરકાર વીમા વગરના માલના સંદર્ભમાં થયેલા નુકસાનનું ૫૦ ટકા વળતર અને વીમાવાળા માલના સંદર્ભમાં સંપૂર્ણ નુકસાનનું વળતર ચૂકવશે; અને (૨) કે કોઈપણ વ્યક્તિને વિસ્ફોટના કારણે થયેલા નુકસાન અથવા મિલકતના નુકસાન માટે કરારમાં અથવા ટોર્ટમાં અથવા અન્ય કોઈપણ રીતે વળતર મેળવવાનો આ વટહુકમ હેઠળ સિવાય અન્ય કોઈપણ રીતે અધિકાર હશે નહીં, અથવા ક્યારેય હતો તેવું માનવામાં આવશે નહીં અને આવા કોઈપણ વળતર અથવા નુકસાની માટે સિવિલ કોર્ટમાં કોઈ દાવો અથવા અન્ય કાનૂની કાર્યવાહી ચલાવી શકાશે નહીં.

વાદીઓને નાશ પામેલા માલના મૂલ્યના ૫૦ ટકા મળ્યા કારણ કે તેનો વીમો લેવામાં આવ્યો ન હતો, અને એવો દાવો કરીને કે એજન્ટો તરીકે તેમને પ્રતિવાદીઓ દ્વારા નુકસાની ભરપાઈ મેળવવાનો અધિકાર છે, તેમણે માલના મૂલ્યના બાકીના ૫૦ ટકાની વસૂલાત માટે પ્રતિવાદીઓ સામે દાવો દાખલ કર્યો. પ્રતિવાદીઓએ એવી દલીલ કરી, અને હકીકત તરીકે તે જાણવા મળ્યું, કે તેઓએ વાદીઓને સૂચના આપી હતી, અને વાદીઓ માલનો વીમો લેવા સંમત થયા હતા પરંતુ તેમ કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હતા, અને તેઓએ દાવો કર્યો કે જો વાદીઓએ વીમો લીધો હોત તો તેઓ વટહુકમ હેઠળ વળતર તરીકે માલનું સંપૂર્ણ મૂલ્ય મેળવવા માટે હકદાર બન્યા હોત, તેથી તેઓ વાદીઓની બેદરકારી અથવા ફરજના ભંગ દ્વારા તેમને થયેલા નુકસાન તરીકે માલના મૂલ્યને સેટ ઓફ (સરભર) કરવા અથવા વળતો દાવો કરવા માટે હકદાર હતા.

કણિયા સી.જે. અને દાસ ન્યાયમૂર્તિ (પતંજલિ શાસ્ત્રી ન્યાયમૂર્તિ અસંમત) દ્વારા ઠેરવવામાં આવ્યું. (૧) વટહુકમ હેઠળ સંપૂર્ણ વળતર પોલિસીની શરતોને ધ્યાનમાં લીધા વિના અગ્નિ વીમા પોલિસીના અસ્તિત્વની સાબિતી પર ચૂકવવાપાત્ર હતું, અને વટહુકમ હેઠળ સરકાર પાસેથી માલના અડધા મૂલ્યની વસૂલાત ન થવાનું કારણ અગ્નિ વીમા પોલિસીની ગેરહાજરી હતી, પ્રતિવાદીઓને થયેલું નુકસાન વાદીઓ દ્વારા માલનો વીમો લેવાની તેમની ફરજની ઉપેક્ષા અથવા ભંગમાંથી સીધું ઉદ્ભવ્યું હતું જેવો તેમને નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો અને તેઓ તે કરવા સંમત થયા હતા; વટહુકમની દખલગીરીએ કારણની સાંકળને

તોડી નથી અથવા નુકસાનને દૂરનું કે પરોક્ષ બનાવ્યું નથી; વટહુકમે કોઈ નવી જવાબદારી ઊભી કરી નથી પરંતુ માત્ર નુકસાનીનું પ્રમાણ નક્કી કર્યું છે; અને એ હકીકત કે તે વિસ્ફોટના સમયે અસ્તિત્વમાં ન હતું અને પક્ષકારોની વિચારણામાં ન હોઈ શકે તે જવાબદારીના પ્રશ્ન પર નિર્ણય લેવા માટે અસંગત છે;

(ii) પ્રતિવાદીઓની દલીલ વટહુકમ દ્વારા બાધિત ન હતી કારણ કે વાદીઓ સામે તેમની કાર્યવાહીનું કારણ તેમની એજન્સીના વ્યવસાયમાં વાદીઓનું ગેરવર્તન હતું, અને કાર્યવાહીનું આ કારણ તે કથન દ્વારા પૂર્ણ થયું હતું કે વીમો લેવાની કોઈ ફરજ અથવા કરાર હતો, તે ફરજ બજાવવામાં નિષ્ફળતા હતી અને તે નિષ્ફળતાએ પ્રતિવાદીઓને નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું, અને નુકસાનીનું પ્રમાણ એ કાર્યવાહીના કારણનો ભાગ નથી.

પતંજલિ શાસ્ત્રી ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા-(૧) પ્રતિવાદીઓ વટહુકમ હેઠળ સરકાર પાસેથી માલનું સંપૂર્ણ મૂલ્ય વસૂલવામાં અસમર્થતા, વાદીઓ દ્વારા વીમો લેવાની નિષ્ફળતામાંથી સામાન્ય રીતે સીધી અને સ્વાભાવિક રીતે ઊભી થઈ નથી, પરંતુ સ્વતંત્ર અને અલગ ઘટનાઓમાંથી ઊભી થઈ છે, એટલે કે, વટહુકમમાં સમાવિષ્ટ વળતર માટેની સરકારની યોજના, યોગદાન અંગે વીમા કંપનીઓ સાથેનો કરાર અને સરકાર દ્વારા વીમાવાળા અને વીમા વગરના માલ વચ્ચે કરવામાં આવેલ પરિણામી ભેદભાવ. વટહુકમે નુકસાનના દૂર હોવાપણા અંગેના કાયદાના સામાન્ય નિયમોને વિસ્થાપિત કર્યા નથી અથવા અગ્નિ વીમા પૉલિસીમાં કોઈપણ શરતોમાં સુધારો કે રદ કર્યો નથી અને વધુમાં એ જોવું મુશ્કેલ હતું કે

વિસ્ફોટના કેટલાક મહિનાઓ પછી પસાર થયેલા વટહુકમના આધારે, નુકસાનીનો અધિકાર કેવી રીતે વિસ્તૃત થઈ શકે. રેસ્ટિટ્યુટીઓ ઈન ઈન્ટિગ્રમ (restitutio in integrum) નો વ્યાપક સિદ્ધાંત જેના આધારે નુકસાનીનું પ્રમાણ નક્કી કરવામાં આવે છે તેને તેના અત્યંત તાર્કિક પરિણામો સુધી લઈ જઈ શકાય નહીં પરંતુ તે દૂર હોવાપણાના નિયમ દ્વારા યોગ્ય હોવો જોઈએ.

(ii) વટહુકમ હેઠળનો અવરોધ કાર્યવાહીના કારણના સ્વરૂપ પર આધારિત ન હતો પરંતુ વિસ્ફોટના "કારણે અથવા કોઈપણ રીતે વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્ભવતા" નુકસાન અથવા ખોટ પર આધારિત હતો અને પ્રતિવાદીઓનો દાવો સ્પષ્ટપણે બાધિત હતો. કોઈપણ સંજોગોમાં પ્રતિવાદીઓને કલમ ૧૪ હેઠળ કેસ લાવવા માટે એવો દાવો કરવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં કે માલનું નુકસાન એ વિસ્ફોટનું નુકસાન હતું અને તે જ સમયે કલમ ૧૮ હેઠળના અવરોધને ટાળવા માટે એવો દાવો કરી શકાય નહીં કે નુકસાન વિસ્ફોટને કારણે થયું ન હતું અથવા કોઈપણ રીતે વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્ભવ્યું ન હતું.

ઈન રે એન આર્બિટ્રેશન બિટવિન પોલેમીસ એન્ડ અનધર એન્ડ ફર્નેસ વિથી એન્ડ કું. લિમિટેડ [૧૯૨૧] ૩ કે.બી. ૫૬૦, વેલ્ડ-બ્લન્ડેલ વિ. સ્ટિફન્સ [૧૯૨૦] એ.સી. ૯૮૩, મોનાર્ક સ્ટીમશિપ કું. લિમિટેડ વિ. કાર્લશામન્સ ઓલજેફેબ્રીકર [૧૯૪૯] એ.સી. ૧૯૬, હેડલી વિ. બેક્સેન્ડેલ (૯ ઈએક્સ. ૩૪૧), લિવિંગસ્ટોન વિ. રોયાર્ડ્સ કોલ કું. (૧૮૮૦) ૫ એપીપી. સીએએસ. ૨૫, બ્રિટિશ વેસ્ટિંગહાઉસ ઈલેક્ટ્રિક એન્ડ મેન્યુફેક્ચરિંગ કું. લિમિટેડ વિ. અંડરવુડ ઈલેક્ટ્રિક

રેલવે કું., લંડન [૧૯૧૨] એ.સી. ૬૭૩, લીસબોશ (માલિકો) વિ. એડિસન (માલિકો) [૧૯૩૩] એ.સી. ૪૪૯, સ્મિથ હોગ એન્ડ કું. લિમિટેડ વિ. બ્લેક સી એન્ડ બાલ્ટિક જનરલ ઇન્સ્યોરન્સ કું. લિમિટેડ [૧૯૪૦] એ.સી. ૯૯૭, સ્ટાન્ડર્ડ ઓઇલ કું. ઓફ ન્યૂયોર્ક વિ. ક્લાન લાઇન સ્ટીમર્સ લિમિટેડ [૧૯૨૪] એ.સી. ૧૦૦ નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો.

એપેલેટ જ્યુરિસ્ડિક્શન: સિવિલ અપીલ નં. ૭૧/૧૯૪૯

બોમ્બેના હાઇકોર્ટ ઓફ જ્યુડિકેચરના તારીખ ૧૧મી એપ્રિલ, ૧૯૪૭ ના (સર લિયોનાર્ડ સ્ટોન સી.જે. અને છાગલા ન્યાયમૂર્તિ) અપીલ નં. ૩૯/૧૯૪૬ માં ઉક્ત હાઇકોર્ટના તેના મૂળ અધિકારક્ષેત્રમાં સિવિલ દાવા નં. ૧૩૭૩/૧૯૪૪ માં તારીખ ૨૭મી માર્ચ, ૧૯૪૬ ના ભગવતી ન્યાયમૂર્તિના ચુકાદા અને હુકમનામાને ઉલટાવતા ચુકાદા અને હુકમનામા પરથી અપીલ.

અપીલકર્તાઓ માટે રંગ બિહારી લાલ (તેમની સાથે રાજેશ્વર નાથ નિગમ).

સામાવાળાઓ માટે એમ. સી. સેતલવાડ (તેમની સાથે રામ દિત્તા મલ અને બી. સેન).

૨૧/૧૨/૧૯૫૦. કોર્ટે નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો:-

કણિયા સી.જે. આ બોમ્બે હાઇકોર્ટના ચુકાદા પરથી અપીલ છે. જોકે રેકોર્ડ ભારે છે અને ટ્રાયલ કોર્ટમાં અને બોમ્બેમાં અપીલ કોર્ટમાં ઘણા મુદ્દાઓ પર

દલીલ કરવામાં આવી હતી, અમારી સમક્ષ દલીલ કરવામાં આવેલ મહત્વનો મુદ્દો માત્ર એક જ છે.

અપીલકર્તાઓ (વાદીઓ) મુંબઈમાં કમિશન એજન્ટોની પેઢી છે. સામાવાળાઓ (પ્રતિવાદીઓ) તેમના ઘટકો હતા. પક્ષકારો વચ્ચે તેમના વ્યવહારોના સંબંધમાં હિસાબો ૩૦મી ઓક્ટોબર, ૧૯૪૩ સુધીમાં પતાવવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ વાદીઓ દ્વારા પીસગુડ્સ અને યાર્નની ખરીદી અને પ્રતિવાદીઓની સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબની પેઢીને મોકલવાનું ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું. પીસગુડ્સની એક ગાંસડી નવેમ્બર, ૧૯૪૩ માં ખરીદવામાં આવી અને મોકલવામાં આવી. જાન્યુઆરી, ૧૯૪૪ માં, મુંબઈ ખાતેના ટેક્સટાઇલ કમિશનર પાસેથી જરૂરી પૂર્વ પરવાનગી મેળવ્યા વિના મુંબઈની બહાર રેલ્વે દ્વારા પીસગુડ્સ અને/અથવા યાર્ન મોકલવા પર નિયંત્રણો લાદવામાં આવ્યા હતા. ૬ઠ્ઠી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૪ ના રોજ અથવા તેની આસપાસ, પ્રતિવાદીઓની સંયુક્ત કુટુંબ પેઢીના મોહનલાલ મુંબઈ આવ્યા અને વાદીઓએ તેમના વતી પીસગુડ્સની ૨૭૮ ગાંસડીઓ ખરીદી. તેમાંથી ચોરાણું પ્રતિવાદીઓની સૂચના અનુસાર મોકલવામાં આવી હતી. પ્રતિવાદીઓની સૂચના અનુસાર વાદીઓએ વધુ કેટલીક ગાંસડીઓ મોકલવા માટે પરમિટ માટે અરજી કરી અને મેળવી. પરમિટ જારી થયા પછી તેઓને ૧૪મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૪ ના રોજ પ્રતિવાદીઓ દ્વારા આપવામાં આવેલા સ્થળોએ મોકલવામાં આવી હતી. ૧૦મી એપ્રિલ, ૧૯૪૪ ના રોજ, વાદીઓએ, જરૂરી પરમિટ મેળવ્યા પછી, પ્રતિવાદીઓના નિર્દેશ

મુજબ વધુ ગાંસડીઓ મોકલી. પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ બાકીની ૯૨ ગાંસડીઓ સંબંધિત છે જે ગોડાઉન નં. ૪૨૪, બરોડા સ્ટ્રીટ, આર્ગાઇલ રોડ, મુંબઈ ખાતે સંગ્રહિત કરવામાં આવી હતી, જે તેને મોકલવા માટે પરમિટ મળવાની બાકી હતી.

૧૪મી એપ્રિલ, ૧૯૪૪ ના રોજ, મુંબઈ બંદરમાં એક મોટો વિસ્ફોટ થયો જેનાથી બંદર નજીકના વિશાળ વિસ્તારને આવરી લેતી કેટલીક સ્થાવર મિલકતો અને જંગમ મિલકતો સાથેના ગોડાઉનો નાશ પામ્યા. વિસ્ફોટથી આગ લાગી હતી અને તેનાથી જંગમ અને સ્થાવર મિલકતોનો પણ નોંધપાત્ર વિનાશ થયો હતો. પ્રતિવાદીઓના ખાતામાં વાદીઓ દ્વારા ખરીદેલી આ ૯૨ ગાંસડીઓ પણ આગ અથવા વિસ્ફોટ દ્વારા નાશ પામી હતી. વાદીઓએ એજન્ટના વળતર મેળવવાના અધિકારના આધારે પ્રતિવાદીઓ પાસેથી આ ૯૨ ગાંસડીઓની કિંમત વસૂલવા માટે દાવો દાખલ કર્યો હતો. પ્રતિવાદીઓએ એવી દલીલ કરી હતી કે વાદીઓ તેમના પાકા આડતિયા હતા, કે માલની માલિકી તેમને પસાર થઈ ન હતી અને તેઓને માલની ડિલિવરી આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કિંમત માટે જવાબદાર નથી. વૈકલ્પિક રીતે, તેમના લેખિત નિવેદનના ફકરા ૪ માં, તેઓએ એવી દલીલ કરી હતી કે જ્યારે પ્રતિવાદીઓની પેઢીના મોહનલાલ મુંબઈમાં હતા અને વાદીઓએ જણાવ્યું હતું કે પરમિટ ન મળે ત્યાં સુધી માલ રેલવે દ્વારા મોકલી શકાશે નહીં, ત્યારે વાદીઓ અને પ્રતિવાદીઓ વચ્ચે એવો કરાર થયો હતો કે પ્રતિવાદીઓ વીમા ચાર્જ માટે વાદીઓને ગાંસડી દીઠ માસિક ચાર આના ચૂકવશે અને તેમની સૂચના મુજબ મોકલવામાં ન આવે ત્યાં સુધી માલ વીમા હેઠળ રહેશે. તેમના લેખિત નિવેદનના ફકરા ૨૧ માં, તેઓએ એવી દલીલ કરી હતી કે જો

તેમની દલીલ કે વાદીઓ પાકા આડતિયા હતા તે સ્વીકારવામાં ન આવે અને વાદીઓને તેમના કમિશન એજન્ટ ગણવામાં આવે, તો વાદીઓ એજન્સીના વ્યવસાયમાં બેદરકારી અને ગેરવર્તણૂક માટે દોષિત હતા, કારણ કે સ્પષ્ટ સૂચનાઓ અને કરાર હોવા છતાં તેઓ માલનો વીમો લેવામાં નિષ્ફળ રહ્યા હતા. તેઓએ દલીલ કરી હતી કે આ બેદરકારી અને ગેરવર્તણૂકને કારણે વાદીઓ દાવો કરેલ વળતર મેળવવા માટે હકદાર નથી. વૈકલ્પિક રીતે તેઓએ દલીલ કરી હતી કે ઉક્ત ગાંસડીઓનો વીમો લેવામાં નિષ્ફળતાને કારણે પ્રતિવાદીઓને થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા માટે વાદીઓ જવાબદાર છે. તેઓએ દલીલ કરી હતી કે તેઓ કિંમત માટેના દાવા સામે આ નુકસાનને સેટ ઓફ (સરભર) કરવા માટે હકદાર હતા. જો તેમનો સેટ-ઓફ સ્વીકારવામાં ન આવે તો તેઓએ તેટલી જ રકમનો વળતો દાવો પણ કર્યો હતો. આ દલીલો પર પક્ષકારો સુનાવણી માટે ગયા. મુદ્દો ૧૦ વાદીઓની ૯૨ ગાંસડીઓનો વીમો ન લેવા બાબતે બેદરકારી અને ગેરવર્તણૂક અને તેમાંથી ઉદ્ભવતા વળતા દાવા અંગે પ્રતિવાદીઓની દલીલને આવરી લેતો હતો.

ટ્રાયલ કોર્ટ સમક્ષ અસંખ્ય સાક્ષીઓને બોલાવવામાં આવ્યા હતા અને વિદ્વાન ન્યાયાધીશે તેમના વર્તનને ધ્યાનમાં લીધા પછી અને તેમના પુરાવા સાંભળ્યા પછી એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે વાદીઓના સાક્ષીઓ અવિશ્વસનીય હતા, સિવાય કે જ્યારે તેઓ દસ્તાવેજી પુરાવા દ્વારા સમર્થિત હોય. તેણે પ્રતિવાદીઓના પુરાવાઓ પર પણ અવિશ્વાસ કર્યો. તેણે ઠેરવ્યું કે માલનો વીમો લેવાનો કરાર સાબિત થયો નથી અને વાદીઓની તરફેણમાં હુકમનામું પસાર

કર્યું. અપીલ પર, ટ્રાયલ કોર્ટના મતથી અલગ થતાં, અપીલ કોર્ટે ઠેરવ્યું કે માલનો વીમો લેવા માટે મોહનલાલ દ્વારા સૂચનાઓ આપવામાં આવી હતી અને કરાર સાબિત થયો હતો. ટ્રાયલ કોર્ટના નિર્ણયથી આમ અલગ થવામાં, તેઓએ સાક્ષી વિશે ટ્રાયલ જજના અવલોકનોને સંપૂર્ણ વજન આપવાના સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતને સ્વીકાર્યો. જોકે તેઓને જણાયું કે દસ્તાવેજોના આધારે વિદ્વાન ટ્રાયલ જજનો મત સાચો ન હતો. આમ કરવામાં, તેઓએ મુખ્યત્વે ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૪ માં ખરીદેલ અને વાદીઓ દ્વારા અગાઉના ૨૭૮ ગાંસડીઓના લોટમાંથી મોકલવામાં આવેલી ગાંસડીઓના સંબંધમાં વાદીઓ દ્વારા પ્રતિવાદીઓને મોકલેલા એકાઉન્ટના સ્ટેટમેન્ટ (હિસાબના પત્રક) પર આધાર રાખ્યો હતો અને જ્યાં વાદીઓએ પ્રતિવાદીઓને તેમના લેખિત નિવેદનમાં દર્શાવેલ દરે વીમા પ્રીમિયમ વસૂલ કર્યું હતું. તેઓએ વાદીઓના ખુલાસાને નકારી કાઢ્યો, જે ટ્રાયલ જજ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો, કે આ એન્ટ્રીઓ વાદીઓ દ્વારા લોભના કારણે મૂર્ખતાપૂર્ણ રીતે કરવામાં આવી હતી.

સંક્ષિપ્ત ચર્ચા પછી જેમાં અમારી સમક્ષ આ મુદ્દા પર દલીલ કરવામાં આવી હતી, વાદીઓના વિદ્વાન વકીલે અપીલ કોર્ટના આ નિષ્કર્ષ પર યોગ્ય રીતે વિવાદ કર્યો ન હતો. અમારા મતે, દસ્તાવેજોને ધ્યાનમાં રાખીને અપીલ કોર્ટનું તારણ સાચું હતું.

જેના માટે પ્રતિવાદીઓ હકદાર હતા તે નુકસાનીનો મહત્વનો પ્રશ્ન નિર્ણય માટે બાકી રહ્યો. મુંબઈની અપીલ કોર્ટ સમક્ષ, પ્રતિવાદીઓના વકીલ દ્વારા એ

સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું કે કરાર હેઠળ વાદીઓ દ્વારા લેવામાં આવનાર વીમો મુંબઈમાં પ્રચલિત અગ્નિ વીમા પોલિસીની સામાન્ય શરતો પર હતો. તે પોલિસીની કલમ ૭, અન્ય બાબતોની સાથે સાથે, નીચે મુજબ જોગવાઈ કરે છે:--

"જો પૉલિસીમાં સ્પષ્ટપણે અન્યથા જણાવવામાં ન આવે તો, આ વીમો આવરી લેતો નથી..

(એચ) વિસ્ફોટને કારણે અથવા તેના દ્વારા અથવા તેના પરિણામે થતું કોઈ પણ નુકસાન અથવા ખોટ પરંતુ જે ઇમારતમાં ગેસ ઉત્પન્ન થતો ન હોય અને જે ગેસવર્કનો ભાગ ન હોય તેમાં પ્રકાશ અથવા ઘરેલું હેતુઓ માટે વપરાતા ગેસના વિસ્ફોટને કારણે થતું નુકસાન અથવા ખોટ આ પોલિસીના અર્થમાં આગથી થયેલું નુકસાન ગણાશે."

અપીલકર્તાઓએ દલીલ કરી હતી કે એમ માની લઈએ કે તેઓ કસૂરવાર હતા અને સૂચનાઓ અથવા કરાર મુજબ માલનો વીમો ન લેવામાં તેમની ફરજનો ભંગ કર્યો હતો, તો પણ વિસ્ફોટથી થતા નુકસાનને કારણે પ્રતિવાદીઓ તેમની પાસેથી કંઈપણ વસૂલ કરી શકે નહીં, કારણ કે અગ્નિ વીમા પોલિસી, જો લેવામાં આવી હોત, તો પ્રતિવાદીઓએ દાવો કરેલા નાણાં તેમને ન આપ્યા હોત. આ હેતુ માટે તેઓએ મેયન ઓન ડેમેજિસ, (૧૧મી આવૃત્તિ) માં પૃષ્ઠ ૫૯૨ પરના નિવેદન પર આધાર રાખ્યો હતો, જે નીચે મુજબ છે:-

"તેથી જો કોઈ એજન્ટને તેના પ્રિન્સિપાલ (મુખ્ય વ્યક્તિ) માટે

વીમા પોલિસી મેળવવાનો આદેશ આપવામાં આવે અને તે તેમ કરવામાં બેદરકારી દાખવે, અને છતાં જો પોલિસી મેળવવામાં આવી હોત, તો જે ઘટનાઓ બની છે તેમાં પ્રિન્સિપાલ નુકસાન અથવા ખોટ વસૂલવા માટે હકદાર ન હોત, તો એજન્ટ પોતાને માટે સંપૂર્ણ બચાવ તરીકે તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

પ્રસ્તુત કેસમાં, વિસ્ફોટ પછી તેમની અગ્નિ વીમા પોલિસીઓ હેઠળ વીમા કંપનીઓની જવાબદારી અને ડોક્સ (બંદર) પર વહાણમાંથી ઉચ્ચ વિસ્ફોટકો ઉતારવામાં કથિત બેદરકારી માટે સરકારની જવાબદારી વિશે નોંધપાત્ર ચર્ચા થઈ હોવાનું જણાય છે. ૧લી જુલાઈ, ૧૯૪૪ ના રોજ, ગવર્નર-જનરલે બોમ્બે એક્સપ્લોઝન (કમ્પેન્સેશન) ઓર્ડિનન્સ, ૧૯૪૪ બહાર પાડ્યો. તે વટહુકમની પ્રસ્તાવના નીચે મુજબ છે:

> "જ્યારે એક કટોકટી ઊભી થઈ છે જે ૧૪મી એપ્રિલ, ૧૯૪૪ ના રોજ મુંબઈ ડોક્સમાં થયેલા વિસ્ફોટો અને આગને કારણે મિલકતને થયેલા નુકસાન માટે વળતરની ચુકવણી પ્રદાન અને નિયમન કરવા, ઉક્ત વિસ્ફોટો અને આગના સંદર્ભમાં મુકદ્દમાને પ્રતિબંધિત કરવા અને તેના સંબંધમાં અન્ય કેટલીક જોગવાઈઓ કરવી જરૂરી બનાવે છે."

અન્ય સંબંધિત જોગવાઈઓની પણ આ તબક્કે નોંધ લઈ શકાય છે. વીમા વગરની મિલકતને એવી મિલકત તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી હતી જે વિસ્ફોટના સમયે અગ્નિ, મરીન (દરિયાઈ) અથવા વિવિધ વીમાની કોઈપણ

પોલિસી દ્વારા સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે આવરી લેવામાં આવી ન હતી. વળતરનો દાવો કરી શકાય અને વટહુકમ હેઠળ સ્થાપવામાં આવનાર ક્લેમ કમિટી દ્વારા તેની સાથે કાર્યવાહી કરી શકાય તે પ્રક્રિયા અને તેમના નિર્ણય પર અપીલ અને પુનર્વિચારણા માટે જોગવાઈ કર્યા પછી, કલમ ૧૪ નીચે મુજબ જોગવાઈ કરે છે:-

૧૪. "આ વટહુકમની જોગવાઈઓને આધીન, મિલકતને થયેલા વિસ્ફોટના નુકસાન માટે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વળતર ચૂકવવામાં આવશે જે

(એ) અગ્નિ સામેના જોખમને આવરી લેતી પોલિસી (મરીન વીમાની પોલિસી સિવાય) હેઠળ વિસ્ફોટના સમયે સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે વીમો લીધેલ મિલકતને આગથી થયેલ નુકસાન હોય, અથવા અગ્નિ અને વિસ્ફોટના જોખમોને આવરી લેતી પોલિસી (મરીન વીમાની પોલિસી સિવાય) હેઠળ વિસ્ફોટના સમયે સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે વીમો લીધેલ મિલકતને આગની દરમિયાનગીરી વિના બ્લાસ્ટ (ધડાકા) થી થયેલ નુકસાન હોય, તે સાબિત થયેલ નુકસાન જેટલી રકમનું હશે, અથવા

(બી) અગ્નિ સામેના જોખમને આવરી લેતી પરંતુ વિસ્ફોટના જોખમને નહીં તેવી પોલિસી (મરીન વીમાની પોલિસી સિવાય) હેઠળ અગ્નિ સામે વિસ્ફોટના સમયે સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે વીમો લીધેલ મિલકતને આગની દરમિયાનગીરી વિના બ્લાસ્ટથી થયેલ નુકસાન હોય, તે સાબિત થયેલ નુકસાનના ૮૭ ૧/૨ ટકા જેટલી રકમનું હશે, જે નુકસાન

પામેલ મિલકતને આવરી લેતી વીમા પોલિસી ધરાવનારને, અથવા જો તે મૃત્યુ પામેલ હોય તો, તેના કાનૂની પ્રતિનિધિઓને ચૂકવવામાં આવશે.

કલમ ૧૫ વટહુકમ હેઠળ ચૂકવવામાં આવતી રકમો માટે વીમા કંપનીઓ દ્વારા યોગદાનની જોગવાઈ કરે છે. વટહુકમની કલમ ૧૮ નીચે મુજબ છે :-

૧૮. (૧) આ વટહુકમમાં કંઈપણ વર્કમેન કમ્પેન્સેશન એક્ટ, ૧૯૨૩ (૧૯૨૩ નો ૮) હેઠળ, અથવા કોઈપણ જીવન વીમા અથવા વ્યક્તિગત અકસ્માત સામેની પોલિસી હેઠળ અથવા મૃત્યુ અથવા વ્યક્તિગત ઈજા માટે વળતરની ચુકવણી પ્રદાન કરતા અન્ય કોઈ કરાર અથવા યોજના હેઠળ, અથવા કોઈપણ મરીન અથવા વિવિધ વીમા પોલિસી હેઠળ મિલકતને થયેલા નુકસાન માટે મૃત્યુ અથવા વ્યક્તિગત ઈજા માટે વળતર વસૂલતા અટકાવશે નહીં.

(૨) પેટા-કલમ (૧) માં પૂરી પાડવામાં આવેલ સિવાય, કોઈપણ વ્યક્તિને વિસ્ફોટને કારણે અથવા કોઈપણ રીતે તેમાંથી ઉદ્‌ભવતા કોઈપણ મૃત્યુ, વ્યક્તિગત ઈજા અથવા કોઈપણ મિલકત, અધિકારો અથવા હિતોને થયેલા નુકસાન અથવા ખોટ માટે આ વટહુકમ હેઠળ સિવાય કોઈપણ કરારમાં અથવા ટોર્ટમાં અથવા અન્યથા કોઈ વળતર અથવા નુકસાની માટે કોઈ અધિકાર હશે નહીં, અથવા ક્યારેય હતો તેવું માનવામાં આવશે નહીં; અને આવા કોઈપણ વળતર અથવા નુકસાની માટે કોઈ દાવો અથવા અન્ય કાનૂની કાર્યવાહી, ઉપર જણાવ્યા મુજબના

અપવાદ સિવાય, કોઈપણ અદાલતમાં તાજ અથવા મુંબઈ પોર્ટના ટ્રસ્ટીઓ અથવા મુંબઈ શહેરના મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન સામે અથવા તાજ અથવા ઉક્ત ટ્રસ્ટીઓ અથવા મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના કોઈપણ નોકરો અથવા એજન્ટો સામે અથવા અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ સામે જાળવી શકાશે નહીં; અને વિસ્ફોટનું કારણ બનેલા અથવા તેમાં ફાળો આપનાર કોઈપણ કાર્ય અથવા ચૂક કાયદેસર રીતે કરવામાં આવ્યું હોવા સિવાય અન્યથા કરવામાં આવ્યું છે અથવા કરવામાં આવ્યું નથી તેવું માનવામાં આવશે નહીં.

(૩) વિસ્ફોટની અસરોનો સામનો કરવા અથવા તેને ઘટાડવા માટે સદ્ભાવનાથી કરવામાં આવેલ અથવા કરવાનો આદેશ આપવામાં આવેલ કોઈપણ કાર્ય માટે, અથવા આ વટહુકમ અથવા તે હેઠળ બનાવેલા કોઈપણ નિયમો અથવા આદેશોના અનુસંધાનમાં સદ્ભાવનાથી કરવામાં આવેલ અથવા કરવાનો ઈરાદો ધરાવતા કોઈપણ કાર્ય માટે કોઈપણ વ્યક્તિ સામે કોઈ દાવો, પ્રોસિક્યુશન (ફોજદારી કાર્યવાહી) અથવા અન્ય કોઈ કાનૂની કાર્યવાહી દાખલ કરી શકાશે નહીં."

તે સર્વસામાન્ય છે કે વીમા વગરના માલસામાનના સંબંધમાં વટહુકમ હેઠળ પચાસ ટકા વળતર ચૂકવવાનું હતું. અપીલકર્તાઓએ તે રકમ વસૂલ કરી લીધી છે અને હવે તેઓ પ્રતિવાદીઓને તેની ક્રેડિટ (જમા) આપવા સંમત થયા છે. વિવાદ બાકીના પચાસ ટકા બાબતે છે. એ નિર્વિવાદ છે કે જો માલનો વીમો

લેવામાં આવ્યો હોત, તો વટહુકમની કલમ ૧૪ હેઠળ, અપીલકર્તાઓ દ્વારા સંપૂર્ણ વળતર વસૂલ કરવામાં આવ્યું હોત અને તે સામાવાળાઓને ચૂકવવાપાત્ર બન્યું હોત.

અપીલકર્તાઓની દલીલ બે પ્રકારની છે. પહેલી, કે જો તેઓએ માલનો વીમો લીધો હોત તો સામાન્ય અગ્નિ વીમા પોલિસીએ જોખમને આવરી લીધું ન હોત અને તેથી તેઓએ કરારનો ભંગ કર્યો હોવા છતાં અથવા એજન્ટ તરીકેની તેમની ફરજમાં બેદરકારી દાખવી હોવા છતાં, તેઓ પ્રતિવાદીઓને વધુ કંઈપણ ચૂકવવા માટે જવાબદાર ન હતા. વૈકલ્પિક રીતે તેમના વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ વટહુકમ પસાર કરવામાં સરકારની દખલગીરી કરાર ભંગ અથવા ફરજ ભંગ માટે અપીલકર્તાઓની જવાબદારીમાં વધારો કરી શકે નહીં અથવા ઉમેરી શકે નહીં અને તેથી તેઓ એ વળતર ચૂકવવા માટે જવાબદાર નથી કે જે જો માલનો વીમો લેવામાં આવ્યો હોત તો પ્રતિવાદીઓ દ્વારા મેળવી શકાયું હોત. બીજી દલીલ એ છે કે વટહુકમની કલમ ૧૮(૨) હેઠળ પ્રતિવાદીઓનો વળતો દાવો બાધિત છે. ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટમાં, કલમ ૨૧૧ અને ૨૧૨ એજન્ટ મુખ્ય વ્યક્તિ પ્રત્યેની તેની ફરજ મુજબ ન વર્તે તો તેના પરિણામો માટે જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૨૧૧ હેઠળ જ્યારે કોઈ એજન્ટ મુખ્ય વ્યક્તિ દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશો સિવાય અન્યથા મુખ્ય વ્યક્તિનો વ્યવસાય ચલાવે છે, જો કોઈ નુકસાન થાય તો તેણે તેના મુખ્ય વ્યક્તિને તેની ભરપાઈ કરવી જ જોઈએ અને જો કોઈ નફો થાય તો તેણે તેનો હિસાબ આપવો જ જોઈએ. સ્મિથ વિ. લાસેલ્સ(૧) માં, એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે જો એજન્ટને માલનો વીમો

લેવાની સૂચના આપવામાં આવી હોય અને તે તેમ કરવામાં બેદરકારી દાખવે તો તે માલ ગુમ થવાના કિસ્સામાં તેના મૂલ્ય માટે મુખ્ય વ્યક્તિને જવાબદાર છે. ઇન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટની કલમ ૨૧૨ નીચે મુજબ જોગવાઈ કરે છે :-

> "એજન્ટ હંમેશા વાજબી ખંતથી કાર્ય કરવા અને તેની પાસે રહેલી કુશળતાનો ઉપયોગ કરવા માટે બંધાયેલો છે; તેની પોતાની બેદરકારી, કુશળતાના અભાવ અથવા ગેરવર્તણૂકના પ્રત્યક્ષ પરિણામોના સંદર્ભમાં તેના મુખ્ય વ્યક્તિને વળતર આપવા માટે, પરંતુ આવી બેદરકારી, કુશળતાના અભાવ અથવા ગેરવર્તણૂક દ્વારા પરોક્ષ અથવા દૂરના કારણે થતા નુકસાન અથવા ખોટના સંદર્ભમાં નહીં."

આ કલમો સ્પષ્ટ કરે છે કે એજન્ટની બેદરકારીના કિસ્સામાં તે તેની બેદરકારીથી સીધા ઉદ્ભવતા નુકસાનની ભરપાઈ કરવા માટે જવાબદાર છે પરંતુ આવી બેદરકારી અથવા ગેરવર્તણૂક દ્વારા પરોક્ષ રીતે અથવા દૂરના કારણે થયેલા નુકસાન માટે જવાબદાર નથી. તેથી પ્રશ્ન એ છે કે શું પ્રસ્તુત કેસમાં બેદરકારી અથવા ગેરવર્તણૂક પર આધારિત પ્રતિવાદીઓનો દાવો આવી બેદરકારી અથવા ગેરવર્તણૂકનું સીધું પરિણામ હોવાનું કહી શકાય કે પછી તે માત્ર આડકતરી રીતે અથવા દૂરના કારણે આવી બેદરકારીથી ઉદભવે છે.

આ કિસ્સામાં અપીલકર્તાઓની બેદરકારીમાંથી ઉદ્ભવતી બે પરિસ્થિતિઓ જોઈ શકાય છે. અપીલકર્તાઓને કાં તો જાતે વીમાકર્તા તરીકે ગણી શકાય અથવા સામાન્ય અગ્નિ વીમા પોલિસીની શરતો પર માન્યતા પ્રાપ્ત વીમા

કંપની દ્વારા માલનો વીમો લેવા સંમત થયા હોવાનું માની શકાય. ટિકેલ વિ. શોર્ટ(૨) માં, લોર્ડ ચાન્સેલરે કાયદાની દરખાસ્તને આ શબ્દોમાં ટૂંકમાં રજૂ કરી :- "ઈક્વિટીનો નિયમ એ છે કે, જો કોઈ પ્રિન્સિપાલ (મુખ્ય વ્યક્તિ) દ્વારા ફેક્ટર (એજન્ટ) ને વીમો લેવા માટેનો ઓર્ડર મોકલવામાં આવે છે; અને તે તેના પ્રિન્સિપાલ પાસેથી ચાર્જ લે છે, જાણે કે તે કરવામાં આવ્યો હોય; જો તેણે હકીકતમાં ક્યારેય તે વીમો લીધો ન હોય, તો તેને પોતાને જ વીમાકર્તા માનવામાં આવે છે." તેથી જો, વર્તમાન કિસ્સાની જેમ, અપીલકર્તાઓને માલનો વીમો લેવા માટે સૂચના આપવામાં આવી હતી અને તેઓએ પ્રતિવાદીઓ પાસેથી જાણે કે તેઓએ માલનો વીમો લીધો હોય તેમ ચાર્જ વસૂલ કર્યો હોય, તો કાયદો તેમના પર વીમાકર્તાની જવાબદારી નાખશે જાણે કે તેઓ વીમાકર્તાઓની સ્થિતિમાં ઉભા હોય, એટલે કે, કોર્ટ પછી ઈક્વિટીમાં એવા ધોરણે આગળ વધવા માટે હકદાર બનશે કે જાણે અપીલકર્તાઓ દ્વારા વીમો કરવામાં આવ્યો હોય અને માલ અગ્નિ વીમા પોલિસી હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યો હોય. તે સ્થિતિમાંથી જે પણ પરિણામો આવે છે તે ઈક્વિટી કોર્ટમાં અપીલકર્તાઓ સામે સ્વીકારવા અને લાગુ કરવા આવશ્યક છે. આ તર્કની લાઇન પર આગળ વધતા વટહુકમની કલમ ૧૪ હેઠળ એકમાત્ર બાબત જે ધ્યાનમાં લેવાની છે તે એ છે કે શું માલ અગ્નિ વીમા પોલિસી દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યો હતો. પોલિસીની શરતો બિનમહત્વપૂર્ણ છે. તેથી, જો અપીલકર્તાઓએ માલનો વીમો લીધો હોવાનું માનવામાં આવે છે અને તેમને એવું કહેતા અટકાવવામાં આવે છે કે માલ અગ્નિ વીમા પોલિસી દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યો ન હતો, તો માલને આવરી લેવામાં ન આવ્યો હોવાથી

ઊભું થતું નુકસાન એ તેમની બેદરકારીનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ છે અને તેઓએ તેની ભરપાઈ કરવી જ જોઈએ. આનાથી તેઓ પ્રતિવાદીઓ દ્વારા માંગવામાં આવેલી રકમ ચૂકવવા માટે જવાબદાર બનશે.

જો કે, એવું માનવામાં આવે છે કે તેઓ પોતે વીમાકર્તા ન હતા પરંતુ તેઓ માત્ર સામાન્ય અગ્નિ વીમા પોલિસીની શરતો પર માન્યતા પ્રાપ્ત વીમા કંપનીની વીમા પોલિસી હેઠળ માલનો વીમો ચાલુ રાખવા માટે સંમત થયા હતા, તો પ્રશ્ન એ છે કે શું પ્રતિવાદીઓ દ્વારા માંગવામાં આવેલ નુકસાની સીધી આવી અગ્નિ વીમા પોલિસી રજૂ ન કરી શકવાની તેમની ફરજની બેદરકારીમાંથી ઉદભવે છે. અમારું ધ્યાન એક બોધપ્રદ ચુકાદા તરફ દોરવામાં આવ્યું છે જે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ (remote) નુકસાની વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટ કરે છે. ઈન રે એન આર્બિટ્રેશન બિટવિન પોલેમીસ એન્ડ અનધર એન્ડ ફર્નેસ વિથી એન્ડ કું. લિમિટેડ(૧) માં બેંક્સ એલ.જે. ના ચુકાદામાં આ મુદ્દા પર ચર્ચા છે. તેમણે વેલ્ડ-બ્લન્ડેલ વિ. સ્ટિફન્સ(૧) માં લોર્ડ સમનરના અવલોકનો તરફ ધ્યાન દોર્યું, જેમણે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-"કુદરતી, સંભવિત અને જરૂરી પરિણામો શું છે? જે કંઈ પણ થાય છે, તે પ્રકૃતિના ક્રમમાં થાય છે અને તેથી તે કુદરતી છે. પૂર્વનિર્ધારણના અર્થ સિવાય કોઈ પણ વિચારશીલ માણસની મુક્ત પસંદગીથી બનતું કંઈપણ જરૂરી નથી. સંભવિત પરિણામોની વાત કરવી એટલે જ્યુરી પર બધું નાખી દેવું. અસરકારક કારણની વાત કરવી અથવા એમ કહેવું કે કારણથી બહુ દૂર રહેલી નુકસાની વસૂલ કરી શકાતી નથી તે પુનરાવર્તન છે, કારણ કે અસરકારક કારણ

એટલે જે કારણ બને છે, અને કાયદામાં, જે બિનઅસરકારક છે અથવા બહુ દૂર છે તે બિલકુલ કારણ નથી. હું હજુ પણ વિચારવાની હિંમત કરું છું કે પ્રત્યક્ષ કારણ એ શ્રેષ્ઠ અભિવ્યક્તિ છે. જ્યારે પ્રશ્ન એ હોય કે તે બેદરકારી માટે દોષિત હતો કે નહીં, એટલે કે, સંજોગો અનુસાર યોગ્ય કાળજીના અભાવ માટે, ત્યારે વાજબી માણસ તરીકે પ્રતિવાદીએ શું અપેક્ષા રાખવી જોઈતી હતી તે મહત્વનું છે. જો કે આ દોષિતતા તરફ જાય છે, વળતર તરફ નહીં." બેંક્સ એલ.જે., ઉપરોક્ત અવલોકનોની નોંધ લીધા પછી, નીચે મુજબ જણાવ્યું:-"આ સંજોગોમાં હું માનું છું કે પાટિયું પડવાથી તણખો ઉત્પન્ન થવાની વ્યાજબી રીતે અપેક્ષા રાખી શકાય નહીં તે બિનમહત્વપૂર્ણ છે. અપીલકર્તાના જુનિયર વકીલે બેદરકારીભર્યા કૃત્યના પરિણામે થતા નુકસાનની હદની અપેક્ષા અને આવા કૃત્યના પરિણામે થતા નુકસાનના પ્રકારની અપેક્ષા વચ્ચે ભેદ દોરવાનો પ્રયાસ કર્યો............મને નથી લાગતું કે આ ભેદ સ્વીકારી શકાય. ફરજ બજાવવામાં નિષ્ફળતા આપ્યા પછી જે બેદરકારીનું કારણ બને છે, અને તે બેદરકારીના પ્રત્યક્ષ પરિણામ તરીકે નુકસાન આપ્યા પછી, જે વ્યક્તિના બેદરકારીભર્યા કૃત્યથી નુકસાન થયું છે તેની અપેક્ષાઓ મને અસંગત લાગે છે."

બેદરકારીના કેસમાં નુકસાનીનું દૂર હોવાપણું શું છે તે પ્રશ્નની તાજેતરમાં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સ દ્વારા મોનાર્ક સ્ટીમશિપ કું. લિમિટેડ વિ. કાર્લશામન્સ ઓલજેફેબ્રીકર(૨) માં વિગતવાર સમીક્ષા કરવામાં આવી છે. તે કેસમાં સ્વીડનના એક બંદર માટે વહાણ પર મોકલવામાં આવેલા માલની મોડી ડિલિવરીના કારણે

નુકસાનનો પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો, પરંતુ જે વહાણ દરિયાઈ મુસાફરી માટે અયોગ્ય હોવાને કારણે યાત્રામાં વિલંબિત થયું હતું અને બ્રિટિશ એડમિરલ્ટીના આદેશ હેઠળ યુદ્ધ ફાટી નીકળવાને કારણે, સ્વીડનના બંદર તરફ આગળ ન વધવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો પરંતુ ગ્લાસગો ખાતે માલ ઉતારવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો. શિપર્સ પાસેથી બિલ્સ ઓફ લેડિંગના (વહાણમાં માલ ચડાવ્યા અંગેના બીલ) એસાઈનીઓએ (માલ મેળવનારાઓએ) તે હેતુ માટે ભાડે લીધેલા તટસ્થ દેશોના વહાણોમાં સ્વીડનના બંદર સુધી માલ આગળ મોકલવો પડ્યો હતો. ચાર્ટરપાર્ટી (વહાણ ભાડે લેવાનો કરાર) માંના યુદ્ધ જોખમોની કલમે ગંતવ્ય સ્થાન, ડિલિવરી અથવા અન્યથા બાબતે જે રાષ્ટ્રના ધ્વજ હેઠળ વહાણ ફરતું હતું તેની સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલા કોઈપણ આદેશોના પાલનની સ્થિતિમાં વહાણના માલિકોને મુક્ત કર્યા હતા. બિલ્સ ઓફ લેડિંગના ધારકોએ ગ્લાસગોથી સ્વીડનના બંદર સુધીના પુનઃ-પરિવહન ખર્ચનો દાવો કર્યો હતો. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ નુકસાન ખૂબ દૂરનું હતું. હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે આ દલીલ નકારી કાઢી. લોર્ડ રાઈટના વક્તવ્યમાં મોટાભાગના સંબંધિત સત્તાવાળાઓની સમીક્ષા કરવામાં આવી છે અને ચુકાદાનો આધાર (ratio decidendi) નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે. હેડલી વિ. બેક્સેન્ડેલ(૧) માં એલ્ડરસન બી. એ કોર્ટનો ચુકાદો આપતા વિચાર્યું કે આવા કિસ્સામાં યોગ્ય નિયમમાં બે વિકલ્પોનો સમાવેશ થાય છે. તેણે કહ્યું: "જ્યાં બે પક્ષોએ કરાર કર્યો છે જેમાંથી એકે તેનો ભંગ કર્યો છે, ત્યારે બીજા પક્ષને કરારના આવા ભંગના સંદર્ભમાં જે નુકસાની મળવી જોઈએ તે એવી હોવી જોઈએ જે વાજબી અને

વ્યાજબી રીતે સ્વાભાવિક રીતે ઉદ્ભવતી ગણી શકાય, એટલે કે વસ્તુઓના સામાન્ય ક્રમ મુજબ, કરારના આવા ભંગમાંથી જ, અથવા એવી હોવી જોઈએ કે જે બંને પક્ષોએ જ્યારે કરાર કર્યો ત્યારે ભંગના સંભવિત પરિણામ તરીકે તેઓની વિચારણામાં હોવાની વાજબી રીતે ધારણા કરી શકાય." લોર્ડ રાઈટના મતે આ ખરેખર નુકસાનીના કાયદાના વ્યાપક સામાન્ય નિયમને અમલમાં મૂકે છે કે અન્ય પક્ષના કરારના ભંગથી ઘાયલ થયેલ પક્ષકાર "એટલું નાણાકીય વળતર મેળવવા માટે હકદાર છે જે તેને એવી સ્થિતિમાં મૂકશે જેમાં તે ભંગ ન થયો હોત તો હોત." આ નિયમ લોર્ડ બ્લેકબર્ન દ્વારા લિવિંગસ્ટોન વિ. રોયાર્ડ્સ કોલ કું.(૨) માં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યો હતો:- "જ્યાં કોઈપણ ઈજાને નુકસાની દ્વારા ભરપાઈ કરવાની હોય, ત્યારે નુકસાનીની ભરપાઈ માટે આપવામાં આવતી નાણાંની રકમ નક્કી કરતી વખતે તમારે શક્ય તેટલું એ નાણાંની રકમ સુધી પહોંચવું જોઈએ જે ઈજા પામેલા પક્ષને, અથવા જેણે નુકસાન સહન કર્યું છે, તે જ સ્થિતિમાં મૂકશે જેમાં તે હોત જો તેણે તે નુકસાન સહન કર્યું ન હોત જેના માટે તેને હવે વળતર અથવા ભરપાઈ મળી રહી છે." એલ્ડરસન બી. દ્વારા જણાવેલ નિંયમ સતત સાચો સ્વીકારવામા આવ્યો છે; એકમાત્ર મુશ્કેલી તેને લાગુ કરવામાં રહી છે. સ્વાભાવિક રીતે ઉદ્ભવતા નુકસાન (જેનો અર્થ થાય છે વસ્તુઓના સામાન્ય ક્રમમાં) અને એવા કિસ્સાઓ વચ્ચે તફાવત દોરવામાં આવે છે કે જ્યાં પક્ષકારોની વ્યાજબી પૂર્વધારણાની બહાર વિશેષ અને અસાધારણ સંજોગો હતા. આ પ્રકારો વચ્ચેના તફાવતને સામાન્ય રીતે અંગ્રેજી કાયદામાં સામાન્ય અને વિશેષ નુકસાની વચ્ચેના તફાવત તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે. બાદમાં એવી હોય

છે કે જો તે જણાવવામાં ન આવે તો તે નુકસાન માટે પ્રતિવાદીને જવાબદાર ઠેરવવું યોગ્ય કે વાજબી રહેશે નહીં કે જે તેના કરારના ભંગના પરિણામે થવાની સંભાવના હોવાનું તે ધ્યાનમાં લઈ શકે નહીં. ધ બ્રિટિશ વેસ્ટિંગહાઉસ ઇલેક્ટ્રિક એન્ડ મેન્યુફેક્ચરિંગ કું. લિમિટેડ વિ. ધ અંડરગ્રાઉન્ડ ઇલેક્ટ્રિક રેલવે કું. ઓફ લંડન(૧) માં વિસ્કાઉન્ટ હેલ્ડેન એલ. સી. એ નુકસાનીના પ્રશ્ન પર કહ્યું:-કેટલાક કિસ્સાઓમાં સામાન્ય નુકસાનીના માપદંડને નિયંત્રિત કરતા સિદ્ધાંતો અંગે એવી અભિવ્યક્તિઓ છે જે પ્રથમ દૃષ્ટિએ સુમેળ સાધવામાં મુશ્કેલ લાગે છે. જોકે, સ્પષ્ટ વિસંગતતાઓ મુખ્યત્વે નિર્ણય માટે સુપરત કરાયેલા વિશેષ પ્રશ્નોના વિવિધ સ્વરૂપને કારણે છે. નુકસાનીનું પ્રમાણ હકીકતનો પ્રશ્ન છે, અને કાયદો ફક્ત સામાન્ય સિદ્ધાંતો નક્કી કરવાનું માર્ગદર્શન આપી શકે છે જે ચોક્કસ કેસો સાથે વ્યવહાર કરવામાં ક્યારેક ખૂબ ઓછી સહાય પૂરી પાડે છે. આ કિસ્સાઓમાં જ્યુરીને માર્ગદર્શન આપનારા ન્યાયાધીશોએ આવશ્યકપણે તેમના વિશેષ પાત્રને જોવું પડે છે, અને વિવિધ પ્રકારના દાવાઓના હેતુઓ માટે, તેમને લાગુ પડતા સામાન્ય સિદ્ધાંતોની અભિવ્યક્તિને આકાર આપવો પડે છે અને આ અસ્પષ્ટતાનો દેખાવ ઊભો કરે છે... નુકસાન અને લાભનું સંતુલન કરવું જરૂરી હતું અને કોઈ સરળ ઉકેલ શક્ય ન હતો." લીસબોશ (માલિકો) વિ. એડિસન (માલિકો)(૨) માં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સે પૃષ્ઠ ૪૬૩ પર જણાવ્યું છે કે કોઈપણ સાર્વત્રિક ફોર્મ્યુલા નક્કી કરવી અશક્ય છે. કાયદાનો પ્રબળ નિયમ રેસ્ટિટ્યુટીઓ ઇન ઇન્ટિગ્રમ નો સિદ્ધાંત છે અને ગૌણ નિયમોને ત્યારે જ વાજબી ઠેરવી શકાય છે જો તેઓ તે નિયમને અમલમાં મૂકે છે. (ઇટાલિક્સ મારા છે). સ્મિથ, હોગ એન્ડ

કું. લિમિટેડ વિ. બ્લેક સી એન્ડ બાલ્ટિક જનરલ ઇન્સ્યોરન્સ કું. લિમિટેડ(૧) માં, મુસાફરીની શરૂઆતથી અસ્તિત્વમાં રહેલી અયોગ્યતાની પરિસ્થિતિઓ પર કામ કરતા માસ્ટરની બેદરકારીને કારણે વહાણનું નુકસાન થયું હતું. આ નુકસાન દરિયાઈ મુસાફરી માટેની યોગ્યતાની વોરંટીના ભંગને કારણે થયું હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું અને તે મુજબ વસૂલી શકાય તેવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં બેદરકારીનો અપવાદ હતો. તે કેસના ચુકાદામાં પૃષ્ઠ ૧૦૦૫ પર એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે "એવા કિસ્સાઓ જ્યાં માસ્ટરનું બેદરકારીભર્યું વર્તન એક કારણ છે અને એવા કિસ્સાઓ જ્યાં દરિયાના જોખમો જેવું અન્ય કોઈ કારણ સહ-કાર્યકારી કારણ છે તે વચ્ચે કોઈ ભેદ દોરી શકાય નહીં. એક બેદરકારીભર્યું કૃત્ય સહ-કાર્યકારી કારણ જેટલું જ છે, જો તે બિલકુલ કારણ હોય તો, એવા કૃત્ય જેટલું જ છે જે બેદરકારીભર્યું નથી." તે સમયે જે બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવતો હતો તે એ હતો કે માનવ એજન્ટનું સ્વૈચ્છિક કૃત્ય (બેદરકારીભર્યું હોય કે ન હોય) સામાન્ય રીતે આ હેતુ માટે કોઈ સ્વતંત્ર અથવા નવું કારણ હોતું નથી જે કારણની સાંકળ તોડે છે, જેમ કે તેને કહેવામાં આવે છે, જેથી અયોગ્યતાની કારક અસરને વિચારણામાંથી બાકાત રાખી શકાય. તે કેસમાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે અયોગ્યતાએ વહાણમાં અસ્થિરતા ઊભી કરી જેણે, માસ્ટરની બેદરકારી સાથે મળીને, નુકસાન પહોંચાડ્યું. તે કેસમાં કોઈ નવો કાયદો નક્કી કરવામાં આવ્યો ન હતો. તેવી જ રીતે ધ સ્ટાન્ડર્ડ ઓઇલ કું. ઓફ ન્યૂયોર્ક વિ. ક્લાન લાઇન સ્ટીમર્સ લિમિટેડ(૨) માં, જહાજ ઊંધું વળી ગયું હતું કારણ કે માસ્ટરને તેના માલિકો દ્વારા ટરેટ શિપની (એક પ્રકારનું જહાજ) વિશેષતાઓ વિશે સૂચના

આપવામાં આવી ન હતી, તેણે તેને એવી રીતે સંભાળ્યું કે તે ઊંધું વળી ગયું. તે નુકસાન તાત્કાલિક દરિયાના જોખમોને કારણે હતું જેણે જહાજને ઊંધું વળતી વખતે ડુબાડી દીધું હતું, જેના માટેની જવાબદારી બાકાત રાખવામાં આવી હતી, પરંતુ મુખ્ય કારણ તેની અયોગ્યતા હતી કારણ કે તેનો માસ્ટર, અન્યથા કાર્યક્ષમ હોવા છતાં, વિશેષ જોખમથી વાકેફ ન હોવાને કારણે બિનકાર્યક્ષમ હતો. સામાન્ય રીતે, તમામ સત્તાવાળાઓ આ બાબતે સહમત છે અને સમાન નિયમનો સમાવેશ કરે છે. જહાજ માલિક, અલબત્ત, પરિચિત સામાન્ય નિયમ હેઠળ, તેની ફરજના ભંગ દ્વારા ચોક્કસ અપવાદ પર આધાર રાખવાથી બાધિત છે. જોકે જો તે કસૂરવાર ન હોત તો તે ચોક્કસ બાકાત રાખેલા જોખમ અથવા માત્ર અકસ્માતને કારણે થતા પરિણામો માટે જવાબદાર ન હોત, જોકે મુસાફરીની શરૂઆતમાં અસ્તિત્વમાં રહેલી અયોગ્યતા અકસ્માત થાય ત્યાં સુધી કદાચ કાર્યરત અથવા જાણીતી ન હોય, તો પણ પછી વોરંટીનો ભંગ સીધા કારણ તરીકે અને, ખરેખર, પ્રબળ કારણ તરીકે કાર્ય કરે છે. કાયદામાં કારણ સમયના દૂર હોવાપણા અથવા નિકટતા પર આધારિત નથી," આ અવલોકનો નુકસાની નક્કી કરવા માટે સરકારી વટહુકમની દખલગીરી વિશે અપીલકર્તાઓની દલીલને પૂરી કરે છે. તેઓ દર્શાવે છે કે આવી દખલગીરી કારણની સાંકળને તોડતી નથી, કે તે નુકસાન, એટલે કે નુકસાનીને, દૂરનું બનાવતી નથી.

ઉપર ટાંકેલ મેયન ઓન ડેમેજિસમાં કાયદાનું નિવેદન, માત્ર લિવિંગસ્ટોન વિ. રોયાર્ડ્સ કોલ કંપની(૧) માં લોર્ડ બ્લેકબર્ન દ્વારા જણાવેલ કાયદાના

સિદ્ધાંતને જ રજૂ કરે છે.

કાયદાની આ સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખતા એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે પ્રસ્તુત કેસમાં અપીલકર્તાઓની એ ફરજ હતી કે તેઓએ માલનો વીમો લીધો હોય, જેમ કે તેઓએ કરવા માટે સંમતિ આપી હતી. એકવાર ગેરવર્તણૂક સ્વીકારવામાં આવે અથવા સાબિત થાય, પછી વટહુકમ અસ્તિત્વમાં ન હતો અને પક્ષકારોની વિચારણામાં ન હોઈ શકે તે હકીકત જવાબદારીના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા માટે અસંગત છે. તેમની ફરજના ભંગના કારણે જવાબદારી ઊભી થઈ હતી અને અપીલકર્તાઓએ પોતાને નુકસાની ચૂકવવા માટે જવાબદાર બનાવ્યા હતા. નુકસાનીનું પ્રમાણ એ માલનો વીમો ન લેવાને કારણે પ્રતિવાદીઓને થયેલું નુકસાન હતું.

આગળનો પ્રશ્ન એ નક્કી કરવાનો છે કે વટહુકમ બહાર પાડવાથી અપીલકર્તાઓની જવાબદારીમાં શું ફરક પડે છે. સંબંધિત જોગવાઈઓ ઉપર નોંધવામાં આવી છે. વટહુકમની યોજના સ્પષ્ટપણે, પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યા મુજબ, અન્ય બાબતોની સાથે સાથે વળતરની ચુકવણી પ્રદાન અને નિયમન કરવા અને મુકદ્દમાને રોકવા માટે છે. આમ તે એક વ્યાપક કાયદો છે જે પક્ષકારોના અધિકારોને બદલે છે કાં તો વીમા કંપનીઓ સામે વીમા પોલિસી હેઠળ, અથવા માલના માલિકો દ્વારા સરકાર સામે બેદરકારીના આધારે, તેમજ સરકાર સામે વીમા કંપનીઓ દ્વારા દાવાઓ. આ કાયદાની માન્યતાને પડકારવામાં આવી નથી. કલમ ૧૮ તેને પૂર્વવર્તી અસર આપે છે. તેથી વટહુકમ

માત્ર અસામાન્ય નુકસાનીના મૂલ્યાંકન માટેના સામાન્ય આધારને બદલે વળતરના મૂલ્યાંકન માટે એક નવો આધાર પ્રદાન કરે છે. વટહુકમ હેઠળ વળતર પોલિસીની શરતોને ધ્યાનમાં લીધા વિના અગ્નિ વીમા પોલિસીના અસ્તિત્વની સાબિતી પર ચૂકવવાપાત્ર છે. અગ્નિ વીમા પોલિસીની ગેરહાજરીને કારણે વટહુકમ હેઠળ સરકાર પાસેથી પ્રતિવાદીઓના દાવાની અડધી રકમની વસૂલાત ન થવી એ અપીલકર્તાઓની માલનો વીમો લેવાની બેદરકારીમાંથી સીધી રીતે ઊભી થાય છે, જે કરવા માટે તેમને સૂચના આપવામાં આવી હતી અથવા કરવા માટે સંમત થયા હતા અને જે ખરેખર તેઓએ રજૂ કર્યું હતું કે તેઓએ કર્યું હતું. અમારા મતે, આ કોઈ પરોક્ષ અથવા દૂરની નુકસાની નથી.

વીમા પોલિસી હેઠળ વીમાધારક વિસ્ફોટના કારણે લાગેલી આગથી થયેલા નુકસાન માટે કંઈપણ વસૂલ કરી શક્યા ન હોત તેવી દલીલ સ્વીકારી શકાય નહીં. પ્રથમ, સામાન્ય પોલિસીના ફોર્મની કલમ ૭ ના કારણે કોઈ વળતર મેળવવાની વીમાધારકની અસમર્થતાની આ દલીલ ટ્રાયલ કોર્ટમાં ઉઠાવવામાં આવી ન હતી. તેના સંબંધમાં કોઈ મુદ્દો ઉઠાવવામાં આવ્યો ન હતો અને તેના સમર્થનમાં કે તેની વિરુદ્ધ કોઈ દલીલો સાંભળવામાં આવી ન હતી. તે પ્રથમ વખત સૂચવવામાં આવ્યું હતું, જેમ કે અપીલ કોર્ટમાં છાગલા ન્યાયમૂર્તિના ચુકાદા પરથી જણાય છે. એવી ધારણા કે પોલિસીની કલમ ૭ ને કારણે કોઈ વીમા કંપનીએ નુકસાન ચૂકવ્યું ન હોત તે જરૂરી અને નિર્વિવાદપણે સાચી માની શકાય નહીં અને વટહુકમની શરતોને ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરી શકાય તેમ નથી. સંજોગોમાં એવું માની લેવાનું કોઈ કારણ જણાતું નથી કે પોલિસીના અર્થઘટન

પર પ્રતિવાદીઓ સામે પ્રતિકૂળ નિર્ણય આપવામાં આવ્યો હતો અને અપીલકર્તાઓને માલના અડધા મૂલ્યની વસૂલાત ન કરવા માટે જવાબદારીમાંથી મુક્ત ઠેરવવા જોઈએ જે વસૂલ કરી શકાયું હોત જો માલનો વીમો લેવામાં આવ્યો હોત (પોલિસીની શરતોને ધ્યાનમાં લીધા વિના) જેવી રીતે તેઓએ કરવા માટે સંમતિ આપી હતી. મને નથી લાગતું કે જ્યારે પક્ષકારો વચ્ચેનો સંબંધ પ્રિન્સિપાલ (મુખ્ય વ્યક્તિ) અને એજન્ટનો હોય અને એજન્ટ તેની ફરજનો ભંગ કરતો જણાય, ત્યારે પરિસ્થિતિનો સાંકડો દૃષ્ટિકોણ લેવો યોગ્ય છે. એજન્ટે માલનો વીમો ન લઈને જુગાર રમવાનું પસંદ કર્યું અને માલ વીમા દ્વારા આવરી લેવામાં આવ્યો હોવાના આધારે સંમત પ્રીમિયમ વસૂલવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. જો એમ હોય, તો તેણે તેની ચૂકનાં પરિણામો ભોગવવા જ પડશે. એવી દલીલ કે એજન્ટ તરીકે તેમની જવાબદારી જેઓ વીમો લેવા સંમત થયા હતા તે વિસ્ફોટની તારીખે નક્કી થવી જોઈએ તે પ્રતિવાદીઓના દાવાનો કોઈ જવાબ નથી. સ્થિતિ આ પ્રમાણે હશે. ધારી લઈએ કે અપીલકર્તાઓએ સામાન્ય અગ્નિ વીમા પોલિસીની શરતો પર માલનો વીમો લીધો હતો, તો પ્રતિવાદીઓ તેમને કહી શક્યા હોત કે તેઓ પોલિસી પ્રતિવાદીઓને સોંપે અથવા વીમા કંપની સામે દાવો દાખલ કરે અને એવી દલીલ કરે કે આગ, અને વિસ્ફોટ નહીં, તે નુકસાનનું કારણ હતી અને તે વીમા પોલિસી દ્વારા આવરી લેવામાં આવી હતી. કોર્ટ પક્ષકારોના અધિકારો નક્કી કરી શકે તે પહેલાં, ગવર્નર-જનરલ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા વટહુકમે વિવાદના નિર્ણયને અટકાવ્યો, પરંતુ સરકારે એ આધારે નુકસાન ચૂકવવાનું સ્વીકાર્યું કે પોલિસીએ જોખમને આવરી લીધું છે.

ગેરવર્તણૂકને કારણે નુકસાનની ભરપાઈ કરવાની અને પ્રતિવાદીઓને એ જ સ્થિતિમાં મૂકવાની જવાબદારી ઊભી થઈ જેમાં તેઓ હોત જો તેમના માલનો વીમો લેવામાં આવ્યો હોત.

અપીલકર્તાઓ વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે વટહુકમ જારી કરવામાં સરકારની દખલગીરીને કારણે તેઓ નવી જવાબદારી હેઠળ જવાબદાર ઠેરવવામાં આવી રહ્યા છે. તેમની જવાબદારી એ આધારે રહી છે અને અસ્તિત્વમાં છે કે અગ્નિ વીમા પોલિસી અસ્તિત્વમાં હતી, કારણ કે તેમને માલનો વીમો લેવાની સૂચના આપવામાં આવી હતી અને જે તેમણે કર્યું હોવાનું રજૂ કર્યું હતું. જવાબદારી વટહુકમને કારણે ઉભી થતી નથી પરંતુ વીમો લેવામાં નિષ્ફળતામાં તેમની ફરજના ભંગને કારણે ઉભી થાય છે, જે વટહુકમથી અલગ થઈ છે અને જેને વટહુકમ દ્વારા અસર થતી નથી. વધુમાં વધુ તેઓ એવો આગ્રહ કરી શકે છે કે તેમની ગેરવર્તણૂકથી ઊભી થતી તેમની જવાબદારીની હદ તેઓએ તેમની ફરજ બજાવવા માટે સંમત થયા ત્યારે તેમના દ્વારા અપેક્ષિત ન હતી. જોકે, જો નુકસાની સીધી રીતે ફરજના ભંગમાંથી ઉદ્દ્ભવતી હોય તો કાયદામાં તેનો કોઈ બચાવ નથી. વટહુકમ માત્ર નુકસાનીને સામાન્ય રીતે અંદાજવાને બદલે તેનું પ્રમાણ નક્કી કરે છે. વટહુકમ જુદા જુદા સંજોગો હેઠળ નુકસાની નક્કી કરવા માટે માપદંડ નિર્ધારિત કરે છે, જે તમામ વૈકલ્પિક પરિસ્થિતિઓને આવરી લે છે, અને વીમો લેવામાં નિષ્ફળતા માટેની જવાબદારી હવે નવા આધાર દ્વારા માપવી જોઈએ. તે કોઈ નવી જવાબદારી ઊભી કરતું નથી. તેથી આ મુદ્દા પર અપીલકર્તાઓની દલીલ ફગાવી દેવી જોઈએ.

અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલો એકમાત્ર અન્ય મુદ્દો વટહુકમની કલમ ૧૮ ના અર્થઘટન પર આધારિત હતો. અપીલકર્તાઓ વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૧૮ ની કલમ (૧) હેઠળ જે વસૂલ કરી શકાય તે સિવાય, વટહુકમ કરારમાં અથવા ટોર્ટમાં અથવા અન્યથા તમામ અધિકારોને રદ કરે છે, કોઈપણ મિલકતના નુકસાન માટે અથવા કોઈપણ નુકસાન માટે વળતર અથવા નુકસાનીના સંબંધમાં વિસ્ફોટના કારણે અથવા કોઈપણ રીતે તેમાંથી ઉદ્ભવતા નુકસાન માટે અને જોગવાઈ કરે છે કે આવા કોઈપણ વળતર અથવા નુકસાની માટે કોઈ દાવો અથવા અન્ય કાનૂની કાર્યવાહી, ઉપર જણાવ્યા મુજબના અપવાદ સિવાય, કોઈપણ અદાલતમાં તાજ સામે અથવા અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ સામે જાળવી શકાશે નહીં. એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે તેમનો દાવો સ્થાપિત કરવામાં, પ્રતિવાદીઓએ વિસ્ફોટને કારણે થતી રકમ વસૂલ કરવાના અધિકારની દલીલ કરવી જોઈએ અને તે કલમ ૧૮ (૨) હેઠળ બાધિત છે. અમારા મતે, આ દલીલ અયોગ્ય છે. અપીલકર્તાઓએ નુકસાની વળતરના આધારે માલની કિંમત વસૂલવા માટે આ દાવો દાખલ કર્યો છે. પ્રતિવાદીઓનો જવાબ એ છે કે અપીલકર્તાઓ વળતર માટે હકદાર નથી કારણ કે તેઓ એજન્સીના વ્યવસાયમાં ફરજ ભંગ માટે દોષિત છે. તેઓ દલીલ કરે છે કે તેઓ માલ માટે ચૂકવણી કરવા માટે ત્યારે જ જવાબદાર રહેશે જો અપીલકર્તાઓ તેમને માલ આપે અથવા તેમની સૂચનાઓ અનુસાર તે મોકલે. તેઓ વળતો દાવો કરે છે કે જો અપીલકર્તાઓ તેમને માલ આપવામાં અસમર્થ હોય, તો તેમણે તેનું મૂલ્ય ચૂકવવું જોઈએ. અપીલકર્તાઓ વળતા દાવાના બચાવ તરીકે દલીલ કરે છે કે

વિસ્ફોટના કારણે લાગેલી આગથી માલ તેમની કોઈ બેદરકારી વિના નાશ પામ્યો હતો અને તેથી તેઓ જવાબદાર નથી. પ્રતિવાદીઓનો પ્રત્યુત્તર એ છે કે તેઓએ અપીલકર્તાઓને માલનો વીમો લેવાનું કહ્યું હતું અને જો અપીલકર્તાઓ તેમની ફરજમાં નિષ્ફળ ન ગયા હોત તો તેઓએ પ્રતિવાદીઓને ભરપાઈ કરી હોત. ત્યારબાદ અપીલકર્તાઓ એવી દલીલ કરે છે કે જો તેઓએ માલનો વીમો લીધો હોત તો પણ પ્રતિવાદીઓ વીમા કંપનીઓ પાસેથી કંઈપણ વસૂલ કરી શક્યા ન હોત. આ દલીલના જવાબમાં પ્રતિવાદીઓ કહે છે કે સામાન્ય અગ્નિ વીમા પોલિસીની શરતો પર વીમા કંપની પાસેથી નાણાં વસૂલ કરવાની અપીલકર્તાઓની જવાબદારી અસંગત છે કારણ કે જો તેઓએ હકીકતમાં વીમો લીધો હોત, તો તેઓ વટહુકમ હેઠળ પોલિસીની શરતોને ધ્યાનમાં લીધા વિના નાણાં વસૂલ કરી શક્યા હોત. આમ પ્રતિવાદીઓ વટહુકમની કલમ ૧૮ (૧) સિવાય અન્યથા અપીલકર્તાઓ પાસેથી નાણાં વસૂલ કરવાનો દાવો કરતા નથી. તેમની કાર્યવાહીનું કારણ એજન્સીના વ્યવસાયમાં એજન્ટની ગેરવર્તણૂક છે અને તે તદ્દન અલગ છે. તે વિસ્ફોટથી ઊભા થતા વળતર માટે નથી.

એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે વળતો દાવો ઘડવામાં નુકસાની એ પ્રતિવાદીઓની કાર્યવાહીના કારણનો ભાગ હતો અને તેથી કલમ ૧૮ (૨) પ્રતિવાદીઓના માર્ગમાં અવરોધરૂપ હતી. આ દલીલ અયોગ્ય છે કારણ કે કાર્યવાહીનું કારણ તે કથન દ્વારા પૂર્ણ થાય છે કે વીમો લેવાની કોઈ ફરજ અથવા કરાર હતો, તે ફરજ બજાવવામાં નિષ્ફળતા હતી, તે ફરજ બજાવવામાં નિષ્ફળતાને કારણે પ્રતિવાદીઓને નુકસાન થયું હતું અને તેથી અપીલકર્તાઓ

ફરજના ભંગ માટે જવાબદાર હતા. નુકસાનીનું પ્રમાણ એ કાર્યવાહીના કારણનો ભાગ નથી. કાયદાના સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો અનુસાર કોર્ટ દ્વારા તેની ખાતરી કરવામાં આવતી બાબત છે.

પરિણામ એ છે કે અપીલ નિષ્ફળ જાય છે અને ખર્ચ સાથે ફગાવી દેવામાં આવે છે.

પતંજલિ શાસ્ત્રી ન્યાયમૂર્તિ.- મને ખેદ છે કે હું મારા લોર્ડ દ્વારા હમણાં જ આપવામાં આવેલા ચુકાદા સાથે સંમત થવામાં અસમર્થ છું જેને વાંચવાની મને તક મળી છે. કેસની હકીકતો તે ચુકાદામાં સંપૂર્ણ રીતે જણાવવામાં આવી હોવાથી તેમને અહીં ફરીથી જણાવવું બિનજરૂરી છે.

નિર્ણય માટે ઊભો થતો મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે ૧૪મી એપ્રિલ, ૧૯૪૪ ના રોજ બોમ્બે ડોક્સમાં થયેલા મોટા વિસ્ફોટોના કારણે લાગેલી આગથી નાશ પામેલા પ્રતિવાદીઓના માલનો વીમો લેવામાં નિષ્ફળતા માટે અપીલકર્તાઓ પ્રતિવાદીઓને શું નુકસાની ચૂકવવા માટે જવાબદાર છે? અપીલકર્તાઓ દ્વારા બોમ્બેમાં પ્રતિવાદીઓના કમિશન એજન્ટ તરીકે માલ ખરીદવામાં આવ્યો હતો અને પ્રતિવાદીઓના વ્યવસાયના સ્થળે રવાનગીની રાહ જોતા તેમના ગોડાઉનોમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. નીચેની કોર્ટની અપીલ બેંચ દ્વારા એવું જાણવા મળ્યું હતું કે અપીલકર્તાઓ માલ તેમના કબજામાં હોય ત્યારે આગ સામે વીમો ચાલુ રાખવા માટે સંમત થયા હતા અને તેમના ચોપડામાં વીમા ચાર્જ સાથે પ્રતિવાદીઓના ખાતામાં ઉધાર (debit) કર્યા હતા. અમારી સમક્ષની દલીલો

દરમિયાન એક સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે અપીલકર્તાઓ પોતે વીમાકર્તા બનવા સંમત થયા હતા, પરંતુ અપીલ બેંચના તારણો એવી કોઈ શંકા માટે કોઈ અવકાશ છોડતા નથી કે અપીલકર્તાઓ માત્ર સામાન્ય અથવા સામાન્ય ફોર્મમાં અને તે ફોર્મની પોલિસીમાં સામાન્ય રીતે નિર્ધારિત શરતોને આધીન અગ્નિ વીમા પોલિસી મેળવવા માટે સંમત થયા હતા. નીચેની કોર્ટમાં પ્રતિવાદીઓના વકીલની એ કબૂલાત દ્વારા પણ આ સ્પષ્ટ થાય છે કે "તેઓ માત્ર તે હદ સુધી કરાર પર આધાર રાખતા હતા કે સામાન્ય અગ્નિ વીમા પોલિસી પર આગ સામે વીમો ઉતારવામાં આવવાનો હતો". એ સર્વસામાન્ય છે કે તે ફોર્મની પોલિસીની સામાન્ય શરતોમાંની એક એ છે કે "તે આવરી લેતી નથી" અન્ય બાબતોની સાથે સાથે વિસ્ફોટને કારણે અથવા તેના દ્વારા અથવા તેના પરિણામે થતું કોઈ પણ નુકસાન અથવા ખોટ". તે શરત પર આધાર રાખીને, અપીલકર્તાઓ વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ભલે તેઓએ કરાર મુજબ માલનો વીમો લીધો હોય, તો પણ વિસ્ફોટના કારણે આગ દ્વારા માલનું નુકસાન એ અપવાદરૂપ જોખમ હોત જેના માટે વીમાકર્તા પાસેથી કોઈ નુકસાનીનો દાવો કરી શકાયો ન હોત અને તેથી, પ્રતિવાદીઓ વીમો લેવામાં નિષ્ફળતા માટે અપીલકર્તાઓ પાસેથી નજીવી નુકસાની સિવાય વધુ કંઈપણ વસૂલવા માટે હકદાર ન હોત. મારા મતે, આ દલીલ માન્ય રાખવી જોઈએ.

જેમ કે શ્રી મેચન દ્વારા તેમના નુકસાની પરના નિબંધમાં (પૃષ્ઠ ૫૯૧, ૧૧મી આવૃત્તિ) નિર્દેશિત કરવામાં આવ્યું છે કે "જ્યારે એજન્ટ એ દર્શાવી શકે કે

કોઈપણ સંજોગોમાં તેના આદેશોનું પાલન કરવાથી પ્રિન્સિપાલ (મુખ્ય વ્યક્તિ) ને કોઈ ફાયદો થઈ શક્યો ન હોત, અને તેથી તેમની આજ્ઞાભંગથી કોઈ વાસ્તવિક ઈજા થઈ નથી, ત્યારે કાર્યવાહી નિષ્ફળ જશે. તેથી, જો કોઈ એજન્ટને તેના પ્રિન્સિપાલ માટે વીમા પોલિસી મેળવવાનો આદેશ આપવામાં આવે, અને તે તેમ કરવામાં બેદરકારી દાખવે, અને છતાં જો પોલિસી મેળવવામાં આવી હોત, તો જે ઘટનાઓ બની છે તેમાં પ્રિન્સિપાલ નુકસાન અથવા ખોટ વસૂલવા માટે હકદાર ન હોત, તો એજન્ટ પોતાને માટે સંપૂર્ણ બચાવ તરીકે તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે."

જો કે, ગવર્નર-જનરલ દ્વારા જારી કરાયેલા બોમ્બે એક્સપ્લોઝન (કમ્પેન્સેશન) ઓર્ડિનન્સ (૧૯૪૪ નો નં. ૩૨) તરીકે ઓળખાતા વટહુકમ દ્વારા એક જટિલતા દાખલ કરવામાં આવી છે જે ૧લી જુલાઈ, ૧૯૪૪ ના રોજ અમલમાં આવ્યો હતો. પ્રસ્તાવના જણાવે છે "જ્યારે એક કટોકટી ઊભી થઈ છે જે ૧૪મી એપ્રિલ, ૧૯૪૪ ના રોજ મુંબઈ ડોક્સમાં થયેલા વિસ્ફોટો અને આગને કારણે.........મિલકતને થયેલા નુકસાન માટે વળતરની ચુકવણી પ્રદાન અને નિયમન કરવા, ઉક્ત વિસ્ફોટોના સંબંધમાં મુકદ્દમાને પ્રતિબંધિત કરવા...... જરૂરી બનાવે છે". કલમ ૨ દ્વારા "વિસ્ફોટ" નો અર્થ "૧૪મી એપ્રિલ, ૧૯૪૪ ના રોજ બોમ્બે ડોક્સમાં થયેલા વિસ્ફોટો અને તેમાંથી લાગેલી આગ" એવો થાય છે. "વિસ્ફોટનું નુકસાન" એ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે કે "નુકસાન જે વિસ્ફોટના સીધા પરિણામ તરીકે થયું હતું, પછી ભલે તે આકસ્મિક રીતે થયું હોય કે નહીં..." "વીમા વગરની મિલકત" નો અર્થ થાય છે "મિલકત જે વિસ્ફોટના

સમયે અગ્નિ, મરીન અથવા વિવિધ વીમાની કોઈપણ પોલિસી દ્વારા સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે આવરી લેવામાં આવી ન હતી." કલમ ૧૪, જ્યાં સુધી તે અહીં સંબંધિત છે, પ્રદાન કરે છે કે "મિલકતને થયેલા વિસ્ફોટના નુકસાન માટે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા વળતર ચૂકવવામાં આવશે, જે અગ્નિ સામેના જોખમને આવરી લેતી પોલિસી હેઠળ વિસ્ફોટના સમયે સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે વીમો લીધેલ મિલકતને આગથી થયેલ નુકસાન હોય...જે સાબિત થયેલ નુકસાન જેટલી રકમનું હશે." કલમ ૧૫ વીમા કંપનીઓ દ્વારા સરકારને યોગદાન પ્રદાન કરે છે. કલમ ૧૬ તે કલમમાં દર્શાવેલ ચોક્કસ ધોરણ પર વીમા વગરની મિલકતને આવા નુકસાન માટે વળતર પ્રદાન કરે છે. કલમ ૧૮(૨) કાયદો બનાવે છે, અમુક અપવાદોને આધીન જે અહીં સંબંધિત નથી, "કોઈપણ વ્યક્તિને આ વટહુકમ હેઠળ સિવાય કોઈપણ...અથવા કોઈપણ મિલકત, અધિકારો અથવા હિતોને થયેલા નુકસાન અથવા ખોટ માટે, જે વિસ્ફોટને કારણે અથવા કોઈપણ રીતે તેમાંથી ઉદ્ભવતું હોય તેના માટે કરારમાં અથવા ટોર્ટમાં અથવા અન્યથા કોઈ વળતર અથવા નુકસાની માટે કોઈ અધિકાર હશે નહીં, અથવા ક્યારેય હતો તેવું માનવામાં આવશે નહીં; અને આવા કોઈપણ વળતર અથવા નુકસાની માટે કોઈ દાવો અથવા અન્ય કાનૂની કાર્યવાહી, ઉપર જણાવ્યા મુજબના અપવાદ સિવાય, કોઈપણ અદાલતમાં તાજ સામે...અથવા તાજના કોઈપણ નોકરો અથવા એજન્ટો સામે....અથવા અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ સામે જાળવી શકાશે નહીં; અને વિસ્ફોટનું કારણ બનેલા અથવા તેમાં ફાળો આપનાર કોઈપણ કાર્ય અથવા ચૂક કાયદેસર રીતે કરવામાં આવ્યું હોવા સિવાય અન્યથા કરવામાં આવ્યું છે અથવા

કરવામાં આવ્યું નથી તેવું માનવામાં આવશે નહીં."

એ વાતનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે કે અપીલકર્તાઓએ કલમ ૧૬ હેઠળ કેન્દ્ર સરકાર પાસેથી પ્રતિવાદીઓના માલના નુકસાન માટેના વળતર તરીકે તેમના કબજામાં રહેલા આગથી નાશ પામેલા માલના મૂલ્યનો લગભગ અડધો ભાગ વસૂલ કર્યો છે અને આ રીતે મળેલી રકમ માટે તેમના ખાતામાં પ્રતિવાદીઓને જમા આપી છે. વિવાદ હવે પ્રતિવાદીઓના પક્ષકારો વચ્ચેના કરાર મુજબ માલનો વીમો લેવામાં અપીલકર્તાઓની નિષ્ફળતા માટે નુકસાની તરીકે માલના બાકીના મૂલ્યના દાવા સાથે સંબંધિત છે કારણ કે માલનું સંપૂર્ણ મૂલ્ય કલમ ૧૪ હેઠળ સરકાર પાસેથી કોઈપણ અપવાદિત જોખમને ધ્યાનમાં લીધા વિના પ્રાપ્ત કરી શકાયું હોત જો માત્ર તેમનો આગ સામે વીમો લેવામાં આવ્યો હોત. વટહુકમની યોજના એવી જણાય છે કે સરકાર, તેમના અધિકારીઓની બેદરકારીના કારણે વિસ્ફોટ થવા દીધો હોવાના કથિત આધારે મિલકતના નુકસાન અથવા ખોટના વળતર માટે સંભવતઃ અસંખ્ય કાનૂની દાવાઓ લડવાને બદલે, આગ, વગેરે સામે વીમો લેવાયેલ માલના નુકસાન અથવા ખોટના કિસ્સામાં "સાબિત નુકસાન" જેટલી રકમ અને વીમા વગરના માલના નુકસાન અથવા ખોટ માટે નાની રકમો ચૂકવવાનું સ્વીકાર્યું, સાથે સાથે વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્‌ભવતા વળતર અથવા નુકસાનીના તમામ અધિકારોનો અંત લાવ્યો, અને તે જ હેતુ માટેના તમામ દાવાઓ અથવા કાનૂની કાર્યવાહીને પ્રતિબંધિત કરી.

આ જોગવાઈઓના આધારે પ્રતિવાદીઓ વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અપીલકર્તાઓ, માલનો વીમો ચાલુ રાખવામાં તેમની નિષ્ફળતાને કારણે, પ્રતિવાદીઓ, જેમને નુકસાન થયું હતું, તેમને કાયદા હેઠળ એ જ સ્થિતિમાં મૂકવા માટે જવાબદાર હતા, જ્યાં સુધી નાણાંમાં વળતર આપી શકે, જાણે કે અપીલકર્તાઓએ તેમનો કરાર પૂર્ણ કર્યો હોય અથવા પ્રતિવાદીઓની સૂચનાઓનું પાલન કર્યું હોય. પ્રતિવાદીઓના વિદ્વાન વકીલે કમિશન એજન્ટ તરીકે અપીલકર્તાઓના તેમના મુખ્ય વ્યક્તિની સૂચનાઓનું પાલન કરવામાં ફરજની ઉપેક્ષા પર દાવો આધારિત કર્યો હતો, અને ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટની કલમ ૨૧૨ ની જોગવાઈઓ પર આધાર રાખ્યો હતો, જે, અન્ય બાબતોની સાથે સાથે, એવી જોગવાઈ કરે છે કે એજન્ટ "તેની પોતાની બેદરકારી, કુશળતાના અભાવ અથવા ગેરવર્તણૂકના પ્રત્યક્ષ પરિણામના સંદર્ભમાં તેના મુખ્ય વ્યક્તિને વળતર આપવા માટે બંધાયેલો છે, પરંતુ આવી બેદરકારી, કુશળતાના અભાવ અથવા ગેરવર્તણૂક દ્વારા પરોક્ષ અથવા દૂરના કારણે થતા નુકસાન અથવા ખોટના સંદર્ભમાં નહીં." બીજી બાજુ, અપીલકર્તાઓ વતી એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે આ પ્રશ્ન કરાર ભંગના આધારે નક્કી થવો જોઈએ, જેના પરિણામો માટે ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટની કલમ ૭૩ માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. તે કલમ કહે છે કે "જ્યારે કોઈ કરાર તોડવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે આવા ભંગથી પીડાતા પક્ષકારને, કરાર તોડનાર પક્ષકાર પાસેથી, તેના દ્વારા તેને થયેલા કોઈપણ નુકસાન અથવા ખોટ માટે વળતર મેળવવાનો અધિકાર છે, જે આવા કરાર ભંગમાંથી જ વસ્તુઓના સામાન્ય ક્રમમાં સ્વાભાવિક રીતે ઉદ્ભવે છે,

અથવા જેના માટે પક્ષકારો જાણતા હતા, જ્યારે તેઓએ કરાર કર્યો હતો, ત્યારે તેના ભંગના સંભવિત પરિણામ તરીકે. ભંગના કારણસર ભોગવવા પડેલા કોઈ દૂરના અથવા પરોક્ષ નુકસાન અથવા ખોટ માટે આવું વળતર આપવામાં આવશે નહીં." મને નથી લાગતું કે તે ઘણો ફરક પાડે છે, જ્યાં સુધી સામાન્ય નુકસાનીના મૂલ્યાંકનનો સંબંધ છે, કે અપીલકર્તાઓની ચૂકને બે કરાર કરતા પક્ષો વચ્ચેના કરારના ભંગ તરીકે ગણવામાં આવે છે અથવા એજન્ટ દ્વારા તેમના મુખ્ય વ્યક્તિની સૂચનાઓનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળતા તરીકે ફરજની ઉપેક્ષા તરીકે ગણવામાં આવે છે. જો કે ઈન્ડિયન કોન્ટ્રાક્ટ એક્ટ દરેક કિસ્સામાં પરિણામો માટે અલગ જોગવાઈઓ કરે છે, નુકસાનીના માપદંડ અંગે નક્કી કરવામાં આવેલ નિયમ સમાન છે, એટલે કે, ભંગ કરનાર પક્ષે ભંગમાંથી પ્રત્યક્ષ રીતે વહેતા પરિણામોના સંદર્ભમાં વળતર આપવું જ જોઈએ અને પરોક્ષ રીતે અથવા દૂરના કારણે થયેલા નુકસાન અથવા ખોટના સંદર્ભમાં નહીં, જે અંગ્રેજી સામાન્ય કાયદામાં પણ નિયમ છે. આ નિયમ રેસ્ટિટ્યુટીઓ ઈન ઈન્ટિગ્રમના વ્યાપક સિદ્ધાંત પર આધારિત છે, એટલે કે, નુકસાન સહન કરનાર પક્ષકારને એ જ સ્થિતિમાં મૂકવો જોઈએ, જ્યાં સુધી નાણાંમાં વળતર તે કરી શકે, જાણે કે ભંગ કરનાર પક્ષે તેનો કરાર અથવા તેની ફરજ પૂરી કરી હોય. આ સિદ્ધાંતને એક જૂના અંગ્રેજી કેસમાં, જેનો વિલેસ જે. એ બ્રિટિશ કોલંબિયા સો મિલ કું. વિ. નેટલશિપ(૧) માં સંદર્ભ આપ્યો હતો, તેની અત્યંત તાર્કિક, જોકે વિચિત્ર, હદ સુધી લઈ જવામાં આવ્યો હતો: "જ્યાં એક માણસ એક વારસદાર સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા જઈ રહ્યો હતો, તેના ઘોડાની નાળ મુસાફરીમાં નીકળી ગઈ હોવાથી, તેણે

એક લુહારને કામે રાખ્યો જેણે એટલું અકુશળતાપૂર્વક કામ કર્યું કે ઘોડો લંગડો થઈ ગયો, અને સવાર સમયસર ન પહોંચવાથી યુવતીએ બીજા સાથે લગ્ન કરી લીધા; અને લુહારને લગ્ન તૂટવા માટે જવાબદાર ઠેરવવામાં આવ્યો." અને વિદ્વાન ન્યાયાધીશે ચેતવણી આપી કે "જો આપણે આ પ્રકારના કરારના ભંગ માટે જવાબદારીની હદને મર્યાદિત કરવા માટે સામાન્ય બુદ્ધિના નિયમો લાગુ ન કરીએ તો આપણે ચોક્કસપણે સમાન મૂર્ખતામાં પડી જઈશું." લોર્ડ રાઈટ દ્વારા લીસબોશ, ડ્રેજર વિ. એડિસન એસ. એસ. (માલિકો)(૧) માં સામાન્ય બુદ્ધિનો દૃષ્ટિકોણ આ રીતે મૂકવામાં આવ્યો હતો: "કાયદો ખોટા કૃત્ય પછી બનતી દરેક બાબતોને ધ્યાનમાં લઈ શકતો નથી; તે કેટલીક પછીની બાબતોને તેની પસંદગીના વ્યાપની બહાર માને છે કારણ કે કાયદા માટે 'કારણોના કારણ' અથવા પરિણામોના પરિણામનો નિર્ણય કરવો અનંત હશે. આમ બીજા જહાજની એકમાત્ર ભૂલને કારણે થયેલી અથડામણથી જહાજનું નુકસાન જહાજ માલિકને નાદારીમાં ધકેલી શકે છે અને તે ફરીથી તેના પરિવારને વેદના, શિક્ષણ અથવા જીવનની તકો ગુમાવવામાં સામેલ કરી શકે છે, પરંતુ આવું કોઈ નુકસાન ખોટું કરનાર પાસેથી વસૂલ કરી શકાતું નથી. બાબતોની વિવિધ જાળમાં કાયદાએ કેટલાક પરિણામોને સુસંગત તરીકે અલગ કરવા જ જોઈએ, કદાચ શુદ્ધ તર્કના આધારે નહીં પરંતુ માત્ર વ્યવહારિક કારણોસર." આ વિચારણાઓએ અદાલતોને દૂર હોવાપણાના લાયકાત ધરાવતા નિયમો વિકસાવવા તરફ દોરી છે જેને આધીન જ રેસ્ટિટ્યુટીઓ ઇન ઈન્ટિગ્રમનો વ્યાપક સિદ્ધાંત હવે લાગુ પડે છે.

આ સિદ્ધાંતોને પ્રસ્તુત કેસની હકીકતો પર લાગુ કરતા, સ્થિતિ શું છે? ડોક્સમાં સરકારના અધિકારીઓ અથવા નોકરોના બેદરકારીભર્યા વર્તનને કારણે સંભવતઃ થયેલા વિસ્ફોટમાંથી લાગેલી આગથી પ્રતિવાદીઓએ તેમનો માલ ગુમાવ્યો. જો અપીલકર્તાઓએ સામાન્ય સ્વરૂપમાં અગ્નિ વીમા પોલિસી લીધી હોત તો પણ તેણે નુકસાનને આવરી લીધું ન હોત, કારણ કે વિસ્ફોટને કારણે લાગેલી આગ અપવાદરૂપ જોખમ હોત. તેથી, અપીલકર્તાઓ દ્વારા માલનો વીમો ન રાખવાથી કોઈ પ્રત્યક્ષ પરિણામ આવ્યું નથી જેના માટે કાયદામાં નુકસાનીનો દાવો કરી શકાય.

એ કહેવું સાચું છે કે જો અપીલકર્તાઓએ માલને આવરી લેતી ફાયર પોલિસી લીધી હોત, તો પ્રતિવાદીઓ સરકાર પાસેથી માલનું પૂરું મૂલ્ય મેળવી શક્યા હોત. પરંતુ શું સરકાર પાસેથી આવું પૂરું મૂલ્ય વસૂલ કરવામાં પ્રતિવાદીઓની અસમર્થતા અપીલકર્તાઓની વીમો લેવાની નિષ્ફળતામાંથી સામાન્ય રીતે સીધી અથવા સ્વાભાવિક રીતે ઉદભવે છે? મને એવું નથી લાગતું, કારણ કે આ પરિણામ ઉત્પન્ન કરવા માટે સ્વતંત્ર અને અલગ ઘટનાઓ બનવી જરૂરી હતી, એટલે કે, વટહુકમમાં સમાવિષ્ટ વળતરની સરકારની યોજના, તેમના યોગદાન અંગે વીમા કંપનીઓ સાથેનો કરાર અને પરિણામે વીમાવાળી અને વીમા વગરની મિલકત વચ્ચે તેમના નુકસાન માટે વળતર પ્રદાન કરવામાં કરવામાં આવેલો ભેદભાવ.

ધારો કે કોઈ ખાનગી વ્યક્તિની બેદરકારીને કારણે વિસ્ફોટ થયો અને

તેનાથી આગ લાગી. પ્રતિવાદીઓ નુકસાની માટે તેની સામે દાવો કરીને તેમનો ઉપાય મેળવી શક્યા હોત. પરંતુ જો તે નાદાર હોત, તો શું તેની પાસેથી નુકસાની વસૂલ કરવામાં પ્રતિવાદીઓની અસમર્થતા અપીલકર્તાઓની વીમો લેવામાં નિષ્ફળતાનું સીધું અને સ્વાભાવિક પરિણામ બની શકી હોત? ચોક્કસપણે નહીં, કારણ કે જો અપીલકર્તાઓએ પ્રતિવાદીઓ સાથેના તેમના કરાર મુજબ માલનો વીમો લીધો હોત, તો પણ બાદમાંની સ્થિતિમાં કોઈ સુધારો ન થયો હોત. અહીં, સરકારને, કદાચ સંતોષ હોવાને કારણે, અથવા ઓછામાં ઓછું આશંકા હોવાને કારણે, કે વિસ્ફોટ તેમના નોકરોની બેદરકારીને કારણે થયો હતો, તેમણે સરકાર દ્વારા તેમાં જણાવેલી શરતો પર વળતરની ચુકવણી માટે જોગવાઈ કરતો વટહુકમ પસાર કરાવ્યો અને તે જ સમયે વટહુકમમાં પૂરા પાડ્યા સિવાય વળતર વસૂલ કરવાના તમામ અધિકારોનો અંત લાવી દીધો અને તે હેતુ માટેના તમામ દાવાઓ અને અન્ય કાર્યવાહીઓને બાધિત કરી દીધી. સરકાર સામે વળતરનો કોઈ પણ દાવો તેમના નોકરોની બેદરકારી પર આધારિત હોવો જોઈએ, સરકારે વીમા પૉલિસીમાં અપવાદરૂપ જોખમોની કોઈ નોંધ લીધી ન હતી અને તમામ વીમાવાળી મિલકતના કિસ્સામાં સંપૂર્ણ વળતર ચૂકવવાની જવાબદારી લીધી હતી, નિઃશંકપણે કારણ કે, અમુક વીમા કંપનીઓ સાથેની ગોઠવણ હેઠળ સરકારે કલમ ૧૫ માં પૂરી પાડેલી પ્રમાણસર રકમ મેળવી હતી, જોકે તેમના નોકરોની બેદરકારીની પૂર્વધારણા પર કાયદામાં તેમની જવાબદારી વીમાવાળી અને વીમા વગરની મિલકતના સંબંધમાં સમાન હશે. જો વટહુકમે બંને કિસ્સાઓમાં આંશિક વળતરની જોગવાઈ કરી હોત, જેમ કે જો વીમા કંપનીઓ તેમના યોગદાન સાથે

યોજનામાં આવવા સંમત ન થઈ હોત તો સંભવતઃ કર્યું હોત, તો પ્રતિવાદીઓ અપીલકર્તાઓ પાસેથી બાકીની રકમ વસૂલ કરવાનો કોઈ દાવો કરી શક્યા ન હોત, તેમ છતાં અપીલકર્તાઓની ચૂક અને પ્રતિવાદીઓના નુકસાન વચ્ચેનો કથિત પ્રત્યક્ષ કારણભૂત સંબંધ હજુ પણ ત્યાં હોત. સત્ય એ છે કે આવો કોઈ સંબંધ ન હતો અને તે વટહુકમની જોગવાઈઓને કારણે હતું કે જેણે વિસ્ફોટના નુકસાન માટે વળતરની બાબતમાં વીમાવાળી અને વીમા વગરની મિલકત વચ્ચે ભેદ પાડ્યો હતો, અને તેના સંબંધમાં સામાન્ય કાયદા હેઠળના અધિકારો અને ઉપાયોને બાધિત કર્યા હતા, કે પ્રતિવાદીઓ આગથી નાશ પામેલા તેમના માલના મૂલ્યની બાકીની રકમ વસૂલ કરી શક્યા ન હતા. પરંતુ આવી અસમર્થતા અપીલકર્તાઓની ચૂકમાંથી સ્વાભાવિક રીતે અથવા પ્રત્યક્ષ રીતે વહેતી ગણી શકાય નહીં.

એવું સૂચવવામાં આવ્યું હતું કે વટહુકમની જોગવાઈઓએ નુકસાનના દૂર હોવાપણા અંગેના કાયદાના સામાન્ય નિયમોને વિસ્થાપિત કર્યા હોવાનું માનવું જોઈએ, કારણ કે કલમ ૧૮ (૨) એ વિસ્ફોટના નુકસાન માટે વળતર મેળવવા માટે સામાન્ય કાયદા હેઠળના તમામ અધિકારો અને ઉપાયોને વિસ્ફોટની તારીખથી પૂર્વવર્તી અસરથી રદ કર્યા હતા અને તેમાં પૂરા પાડવામાં આવેલ અધિકારોને બદલી નાખ્યા હતા. વળતરનો બદલાયેલો અધિકાર, જ્યાં સુધી સરકાર અને વીમાવાળી મિલકતનો સંબંધ હતો, તે પોલિસીઓમાં કોઈપણ પ્રતિબંધિત શરતોને આધીન ન હતો, અને તેથી, એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે, આ કેસમાં નુકસાનીનું પ્રમાણ સામાન્ય સ્વરૂપની પોલિસીના વ્યાપમાંથી

"વિસ્ફોટ" ને બાકાત રાખતી કલમના અસ્તિત્વને ધ્યાનમાં લીધા વિના નક્કી થવું જોઈએ. આ દલીલ, મારા મતે, સાચી હોવા કરતા વધુ ચતુર છે. તેનો ટૂંકો જવાબ એ છે કે વટહુકમ નુકસાનીના માપદંડને લગતા કાયદાના કોઈપણ નિયમને વિસ્થાપિત અથવા રદ કરવાનો અથવા વીમા પૉલિસીમાં કોઈપણ શરતોમાં સુધારો અથવા રદ કરવાનો હેતુ ધરાવતો નથી. બોમ્બેમાં જારી કરાયેલ અગ્નિ વીમા પોલિસીમાં વિસ્ફોટને બાદ કરતી કલમને રદબાતલ અને નિરર્થક ગણવી જોઈએ તેવું દર્શાવવા માટે વટહુકમમાં કંઈ નથી. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, સરકારે વિસ્ફોટના નુકસાન માટે જવાબદારી સ્વીકારી લીધી હોવાથી, તેઓ પોલિસીઓમાં રહેલી પ્રતિબંધિત શરતો સાથે ખરેખર સંબંધિત ન હતા. તેમની જવાબદારી આવી પોલિસીઓમાંથી ઊભી થઈ ન હતી. કેટલીક વીમા કંપનીઓએ ચોક્કસ પ્રમાણમાં યોગદાન આપવા સંમત થતાં, સરકારે વીમાના નિયમોને ધ્યાનમાં લીધા વિના વીમાવાળી મિલકતના નુકસાન માટે સંપૂર્ણ વળતર ચૂકવવાની જવાબદારી લીધી, જેનો તેઓએ ધારેલી જવાબદારી સાથે કોઈ સંબંધ ન હતો. આવા સંજોગોમાં, એવું સૂચન કરવું કે બોમ્બેમાં સામાન્ય સ્વરૂપમાં જારી કરાયેલી તમામ ફાયર પોલિસીમાં વિસ્ફોટના જોખમને બાદ કરતી કલમ કાયદાકીય રીતે રદ કરવામાં આવી હતી, મારા મતે, અતાર્કિક અને અસંગત છે. ૧૪મી એપ્રિલ, ૧૯૪૪ ના રોજ વિસ્ફોટ થયો ત્યારે પ્રતિવાદીઓનો માલ નાશ પામ્યો હતો, અને તે તારીખે તેઓ અપીલકર્તાઓ દ્વારા માલનો વીમો લેવાની સંમતિ મુજબ નિષ્ફળતા માટે નજીવી નુકસાની સિવાય ભાગ્યે જ કંઈપણ વસૂલ કરી શક્યા હોત. એ જોવું મુશ્કેલ છે કે બે મહિના કરતાં વધુ સમય પછી પસાર

થયેલા વટહુકમના આધારે, અપીલકર્તાઓ સામેનો તેમનો દાવો, જે પ્રતિવાદીઓ પોતે દલીલ કરી રહ્યા છે કે વટહુકમની જોગવાઈઓ દ્વારા કોઈપણ રીતે પ્રભાવિત નથી, તે કેવી રીતે વિસ્તૃત થઈ શકે.

અમારી સમક્ષ અપીલકર્તાઓ વતી ઉઠાવવામાં આવેલો આગળનો મુદ્દો પ્રતિવાદીઓના વળતા દાવાને જાળવવા સંબંધિત છે. આ દલીલ વટહુકમની કલમ ૧૮ (૨) પર આધારિત છે જે પ્રદાન કરે છે કે "કોઈપણ આવા વળતર અથવા નુકસાની માટે કોઈ દાવો અથવા અન્ય કાનૂની કાર્યવાહી" (એટલે કે, વિસ્ફોટના કારણે અથવા કોઈપણ રીતે તેમાંથી ઉદ્ભવતા કોઈપણ નુકસાન અથવા કોઈપણ મિલકત, અધિકારો અથવા હિતોના નુકસાન માટે વળતર અથવા નુકસાની) "ઉપર જણાવ્યા મુજબના અપવાદ સિવાય (અપવાદો અહીં સંબંધિત નથી) તાજ સામે.........અથવા અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિ સામે કોઈપણ અદાલતમાં જાળવી શકાશે નહીં......". નીચેની કોર્ટના વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશે તેમના ચુકાદામાં આ દલીલનો કોઈ સંદર્ભ આપ્યો નથી, પરંતુ છાગલા ન્યાયમૂર્તિએ તેને આ રીતે નકારી કાઢી. "હવે, મારા મતે, પ્રતિવાદીઓનો દાવો વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્ભવતો નથી કે તે કોઈપણ રીતે વિસ્ફોટને કારણે નથી. વાદીઓએ વળતર પર એજન્ટ તરીકે દાવો દાખલ કર્યો છે અને પ્રતિવાદીઓનો જવાબ એ છે કે તેઓ વાદીઓને ચૂકવવાપાત્ર રકમો સામે, એ હકીકતના કારણે તેમને થયેલું નુકસાન સરભર કરવા માટે હકદાર હતા કે વાદીઓએ પ્રતિવાદીઓના એજન્ટ તરીકે પ્રતિવાદીઓની સૂચનાઓનું પાલન કર્યું ન હતું. જો

વાદીઓનો વળતરનો દાવો વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્ભવતો ન હોય તો પ્રતિવાદીઓનો સેટઓફ (સરભર) પણ સમાન રીતે ઉદ્ભવતો નથી. પ્રતિવાદીઓની કાર્યવાહીનું કારણ વાદીઓ દ્વારા તેમની સૂચનાઓનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળતા છે અને કાર્યવાહીના તે કારણને વિસ્ફોટ સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી". તમામ આદર સાથે મને આ તર્ક સમજવો મુશ્કેલ લાગે છે. વળતર પર અપીલકર્તાઓનો દાવો નિશ્ચિતપણે વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્ભવતો નથી, કારણ કે તેમનો કેસ એવો છે કે તેઓએ પ્રતિવાદીઓની સૂચનાઓ પર કિંમત ચૂકવીને પ્રશ્નવાળા માલની ખરીદી કરી હતી, અને આગ દ્વારા માલના નાશ છતાં પણ તેઓ ચૂકવેલ કિંમત વસૂલ કરવાનો દાવો કરે છે જેના માટે તેઓ કહે છે કે તેઓ કોઈપણ રીતે જવાબદાર ન હતા. પરંતુ પ્રતિવાદીઓના વળતા દાવાનો આધાર તદ્દન અલગ છે. તેઓ કહે છે કે જો અપીલકર્તાઓએ કરાર મુજબ માલનો વીમો ચાલુ રાખ્યો હોત, તો તેઓ (પ્રતિવાદીઓ) વટહુકમની કલમ ૧૪ હેઠળ સરકાર પાસેથી માલનું પૂરું મૂલ્ય વસૂલ કરી શક્યા હોત, અને અપીલકર્તાઓ, તેમ કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હોવાથી, માલના બાકીના મૂલ્યની નુકસાની તરીકે ચૂકવણી કરવા માટે જવાબદાર છે. એ સમજવું થોડું મુશ્કેલ છે કે એવું કેવી રીતે કહી શકાય કે પ્રતિવાદીઓનો દાવો "વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્ભવતો નથી કે તે કોઈપણ રીતે વિસ્ફોટને કારણે નથી". કલમ ૧૮ હેઠળનો અવરોધ પ્રતિબંધિત દાવો અથવા કાર્યવાહી માટેની કાર્યવાહીના કારણના સ્વરૂપ પર આધારિત નથી, પરંતુ વિસ્ફોટના "કારણે અથવા કોઈપણ રીતે વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્ભવતા" મિલકતના નુકસાન અથવા ખોટ પર આધારિત છે. ખરેખર, પ્રતિવાદીઓ મને આ મુદ્દાને લઈને દ્વિધામાં હોવાનું જણાય છે. તેઓએ

આવશ્યકપણે એવું કહેવું જોઈએ કે, જો માલનો વીમો લેવામાં આવ્યો હોત તો સરકાર પાસેથી તેનું સંપૂર્ણ મૂલ્ય દાવો કરવા માટે સક્ષમ થવા માટે, માલને થયેલું નુકસાન એ "મિલકતને થયેલું વિસ્ફોટનું નુકસાન હતું, જે આગના જોખમને આવરી લેતી પોલિસી હેઠળ અગ્નિ સામે વિસ્ફોટના સમયે સંપૂર્ણપણે અથવા આંશિક રીતે વીમો લીધેલી મિલકતને આગથી થયેલ નુકસાન છે". કારણ કે, જો તેઓએ એવું ન કહ્યું હોત, તો કલમ ૧૪ હેઠળ સરકાર સામે કોઈ દાવો કરી શકાયો ન હોત, અને તેથી અપીલકર્તાઓ સામેના તેમના દાવાનો મૂળ આધાર જ નિષ્ફળ જશે કે, અપીલકર્તાઓની ફરજની ઉપેક્ષા ન હોત તો, પ્રતિવાદીઓ સરકાર પાસેથી માલનું સંપૂર્ણ મૂલ્ય વસૂલ કરી શક્યા હોત. પરંતુ જો તેઓએ એવું કહેવું પડે કે કલમ ૧૪ ના અર્થમાં વિસ્ફોટના નુકસાનથી માલ નાશ પામ્યો હતો, તો મને લાગે છે કે, તેઓ કલમ ૧૮ (૨) ના અવરોધ હેઠળ આવશે.

તેથી પ્રતિવાદીઓ એવો દાવો કરી શકતા નથી કે માલનું નુકસાન વટહુકમના અર્થમાં વિસ્ફોટનું નુકસાન હતું જેથી કેસને કલમ ૧૪ ની અંદર લાવી શકાય અને તે જ સમયે કલમ ૧૮ હેઠળના અવરોધને ટાળવા માટે એવી દલીલ કરી શકે કે નુકસાન "વિસ્ફોટને કારણે થયું ન હતું અથવા કોઈપણ રીતે વિસ્ફોટમાંથી ઉદ્ભવ્યું ન હતું". કલમ ૧૪ અને કલમ ૧૮ બંને મિલકતના નુકસાન અથવા ખોટ માટેના ભૌતિક કારણને ધ્યાનમાં રાખે છે જેના માટે વળતરનો દાવો કરવામાં આવે છે અને જે વ્યક્તિ સામે રાહત માંગવામાં આવે છે તેના સંબંધમાં કાર્યવાહીના કારણને નહીં. મારા મતે, પ્રતિવાદીઓને પોતાને

એકમાં લાવવા અને બીજામાંથી બહાર નીકળવા માટે વિરોધાભાસી સ્થિતિઓ લેવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

===

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

===